

www.steunpuntiv.eu

KU LEUVEN

PAPER NR. 28, DECEMBER 2015

**DE INTERNATIONALISERING VAN DE VLAAMSE DIENSTENSECTOR:
DATAPROBLEMATIEK ROND DE VERZAMELING VAN STATISTISCHE INFORMATIE EN
KARAKTERISTIEKEN VAN DE VLAAMSE DIENSTENEXPORT IN 2005**

Cathy Lecocq, Rene Belderbos & Leo Sleuwaegen

De Internationalisering van de Vlaamse Dienstensector:

Karakteristieken van de Vlaamse Dienstenexport in 2005 en Dataproblematiek rond de Verzameling van Statistische Informatie

Cathy Lecocq, Rene Belderbos & Leo Sleuwaegen

ABSTRACT

Dit rapport brengt in kaart welke gegevens rond dienstenhandel er voor België beschikbaar zijn en in hoeverre de bestaande gegevens bruikbaar zijn voor de ontwikkeling van (sectorale) regionale statistieken omtrent de Vlaamse dienstenexport. Het bespreekt welke methodologische aanpak vereist is om representatieve gegevens voor de Vlaamse economie te verzamelen in de toekomst. Het rapport geeft een eerste systematisch overzicht van de structuur van de Vlaamse dienstenexport voor het jaar 2005 en vergelijkt deze met de structuur van de Belgische dienstenexport.

TREFWOORDEN

Diensten, export, Vlaanderen, dataverzameling

AUTEURS EN ADRES VOOR CORRESPONDENTIE

Cathy Lecocq Cathy.Lecocq@kuleuven.be

Rene Belderbos Rene.Belderbos@kuleuven.be

Leo Sleuwaegen Leo.Sleuwaegen@kuleuven.be

The auteurs wensen Peter Smith, Priscilla Boiardi en de leden van de werkgroepvergadering van het Steunpunt Buitenlands Beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking te bedanken voor hun waardevolle input en commentaren.

Het onderzoek dat aan de basis ligt van dit rapport kadert in het programma 'Steunpunten voor Beleidsrelevant Onderzoek' dat gefinancierd wordt door de Vlaamse Overheid. Wij danken de Vlaamse Overheid voor de financiële steun en interesse in het onderzoek.

© 2015 by (Cathy Lecocq; Rene Belderbos; Leo Sleuwaegen). All rights reserved. No portion of this paper may be reproduced without permission of the authors.

Working papers are research materials circulated by their authors for purposes of information and critical discussion. They have not necessarily undergone formal peer review.

De Internationalisering van de Vlaamse Dienstensector:
Karakteristieken van Vlaamse Dienstenexport in 2005 en
Dataproblematiek rond de Verzameling van Statistische Informatie

Inhoudstafel

Inleiding.....	7
Samenvatting	9
1. Dataproblematiek	11
1.1 Exportstatistieken en dataverzameling	11
1.1.1 Exportstatistieken	11
1.1.2 Dataverzameling	13
1.1.3 Vlaamse dienstenexport	14
1.2 Databeperkingen.....	15
2. Data en methode	20
2.1 Datasets en variabelen.....	20
2.2 Identificeren van Vlaamse bedrijven	22
2.3 Vlaamse dienstenexport	24
3. Karakteristieken van de Vlaamse dienstenexport	25
3.1 Vlaamse dienstenactiviteiten en exportbestemmingen	25
3.1.1 Export van diensten per dienstenactiviteit.....	25
3.1.2 Export van diensten per bestemming.....	27
3.1.3 Export van diensten per dienstenactiviteit en bestemming.....	28
3.2 Kenmerken van Vlaamse bedrijven actief in de dienstenexport	32
3.2.1 Export van diensten per sector	32
3.2.2 Export van diensten per dienstenactiviteit en sector	37
3.2.3 Export van diensten per bedrijfsgrootte.....	40
3.2.4 Export van diensten door buitenlandse filialen	41
4. Vergelijking van de Vlaamse en de Belgische dienstenexport.....	44
4.1 Dienstenactiviteiten en exportbestemmingen	45
4.1.1 Export van diensten per dienstenactiviteit.....	45
4.1.2 Export van diensten per bestemming.....	48
4.2 Kenmerken van bedrijven actief in de dienstenexport.....	51
4.2.1 Export van diensten per sector	51

4.2.2 Export van diensten per bedrijfsgrootte.....	57
4.2.3 Export van diensten door buitenlandse filialen.....	60
5. Aanbevelingen voor dataverzameling rond de internationale dienstenhandel van Vlaanderen.	62
Referenties.....	64
Bijlages.....	65
Bijlage 1 Export van diensten per bestemming: top 50 landen (in mln. euro).....	65
Bijlage 2 Export van diensten per dienstenactiviteit en bestemming (exportbedrag in mln. euro)	67

Lijst met Tabellen

Tabel 1 Dienstencategorieën in de betalingsbalans (Eurostat)	11
Tabel 2 NBB export data per gedetailleerde dienstenactiviteit (nvt: data niet beschikbaar)	15
Tabel 3 De handelsbalans van België (2005 en 2012): export van diensten (in mln. euro), Eurostat..	16
Tabel 4 Vergelijking van de Belgische exportcijfers volgens Eurostat en NBB (2005, in mln. euro) ...	19
Tabel 5 NBB Datasets en indicatoren.....	20
Tabel 6 Aantal bedrijven actief in 2005, volgens locatie van hoofdzetel en vestigingen	23
Tabel 7 Aantal exporterende bedrijven en exportbedrag per regio (exportbedrag in mln. euro)	24
Tabel 8 Export van diensten per dienstenactiviteit (exportbedrag in mln. euro)	26
Tabel 9 Export van diensten per bestemming: top 10 landen (exportbedrag in mln. euro)	27
Tabel 10 Export van diensten per bestemming: BRIC-landen (exportbedrag in mln. euro).....	27
Tabel 11 Export van diensten per sector (exportbedrag in mio eur)	32
Tabel 12 Export van diensten per dienstensector (exportbedrag in mio eur)	34
Tabel 13 Export van diensten per industrie (exportbedrag in mio eur)	35
Tabel 14 Export van diensten per overige sector (exportbedrag in mio eur).....	36
Tabel 15 Export van diensten per dienstenactiviteit en sector (exportbedrag in mln. euro)	38
Tabel 16 Export van diensten per dienstenactiviteit en voornaamste drie sectoren (exportbedrag in mln. euro).....	39
Tabel 17 Export van diensten per bedrijfsgrootte (exportbedrag in mln. euro)	40
Tabel 18 Export van diensten door buitenlandse filialen gevestigd in Vlaanderen	41
Tabel 19 Export van diensten door buitenlandse filialen per sector (exportbedrag in mln. euro)	42
Tabel 20 Export van diensten door Vlaamse bedrijven (uitgezonderd buitenlandse filialen) per sector (exportbedrag in mln. euro).....	43
Tabel 21 Export van diensten per dienstenactiviteit (in mln. euro)	45
Tabel 22 Aantal exporterende bedrijven en gemiddeld exportbedrag per bedrijf per dienstenactiviteit (exportbedrag in mln. euro)	47
Tabel 23 Exportbedrag voor de top 10 exportlanden van België en aandeel Vlaanderen	48
Tabel 24 Exportbedrag voor de BRIC-landen en aandeel Vlaanderen (exportbedrag in mln. euro) ...	49
Tabel 25 Aantal exporterende bedrijven en gemiddeld exportbedrag per bedrijf voor de top 5 exportlanden van België (exportbedrag in mln. euro)	50
Tabel 26 Exportbedrag van België en aandeel Vlaanderen per sector (exportbedrag in mln. euro) ...	52
Tabel 27 Aandeel van export per sector (detail bij figuur 9)	55
Tabel 28 Aantal exporterende bedrijven en gemiddeld exportbedrag per bedrijf per sector (exportbedrag in mln. euro).....	56
Tabel 29 Dienstenexport per bedrijfsgrootte (exportbedrag in mln. euro)	57
Tabel 30 Dienstenexport per bedrijfsgrootte (exportbedrag in mln. euro)	59
Tabel 31 Dienstenexport door buitenlandse filialen gevestigd in België (exportbedrag in mln. euro)	60
Tabel 32 Dienstenexport door buitenlandse filialen (exportbedrag in mln. euro).....	61

Lijst met Figuren

Figuur 1 Export van “vervoersdiensten” per bestemming (exportbedrag in mln. euro).....	28
Figuur 2 Export van “telecommunicatie-, koeriers- of postdiensten” per bestemming	29
Figuur 3 Export van werken in verband met “bouw, burgerlijke bouwkunde of onderhoud” per bestemming (exportbedrag in mln. euro)	29
Figuur 4 Export van “diensten met betrekking tot informatica en berichtgeving” per bestemming (exportbedrag in mln. euro).....	30
Figuur 5 Export van “diverse commerciële, professionele of technische diensten” per bestemming (exportbedrag in mln. euro).....	30
Figuur 6 Export van “persoonlijke diensten, diensten in verband met cultuur en ontspanning” per bestemming (exportbedrag in mln. euro)	31
Figuur 7 Aandeel van export per dienstenactiviteit	46
Figuur 8 Aandeel van export per bestemming (in %, top 10 exportlanden van België en andere landen)	49
Figuur 9 Aandeel van export per sector.....	54
Figuur 10 Aandeel van export per bedrijfsgrootte	58
Figuur 11 Aandeel export van diensten door buitenlandse filialen gevestigd in Vlaanderen	60

Inleiding

Dit rapport brengt in kaart welke gegevens rond dienstenhandel er voor België beschikbaar zijn en in hoeverre de bestaande gegevens bruikbaar zijn voor de ontwikkeling van (sectorale) regionale statistieken omtrent de Vlaamse dienstenexport. Tot en met 2005 werd data met betrekking tot export van diensten in België verzameld op basis van data aangeleverd door de commerciële banken en directe verslaggevers. In 2006 werd besloten om over te schakelen naar een nieuw dataverzamelingssysteem gebaseerd op de bevraging van een vaste kern van bedrijven, waarvan de resultaten geëxtrapoleerd worden naar de Belgische populatie van bedrijven. De steekproef van bedrijven waarvoor import- en exportdata van diensten beschikbaar zijn, is hierdoor aanzienlijk gereduceerd van 13000 naar 3000 bedrijven¹. De gegevens van 3000 bedrijven betreft een vaste kern van ondernemingen die met het gebruik van ophogingsfactoren representatief is voor België, maar niet voor Vlaanderen. Op basis van de steekproef is het dus niet mogelijk om een relevant, over de jaren vergelijkbaar en representatief monitorings-instrument voor de internationalisering van de dienstenhandel in Vlaanderen op te zetten.

Vervolgens presenteert deze studie uitgebreide statistieken voor de Vlaamse dienstenexport, welke vanwege het ontbreken van opsplitsing in de NBB statistieken nog niet eerder beschikbaar waren. We doen dit voor het jaar 2005, het laatste jaar waarvoor een populatie survey werd gedaan in België. Specifiek analyseren we in dit rapport het patroon van dienstenexport in Vlaanderen voor het jaar 2005 op basis van de volledige data van exportverrichtingen van dienstenexporteurs in België. We zullen daarbij middels een indicator van de kruispuntdatabank Vlaamse ondernemingen kunnen identificeren op basis van de locatie van hun hoofdzetel en/of de ligging van de meerderheid van hun vestigingen. Vervolgens worden de exportcijfers van Vlaanderen vergeleken met de totale export van België. Dit laat toe om aanbevelingen te formuleren voor dataverzameling om de internationalisering van de Vlaamse dienstenhandel te meten.

Deze studie kadert in het onderzoek van het Steunpunt Buitenlands Beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking naar het belang van de internationale handel in diensten. In de studie van Belderbos et al. (2013) wordt op basis van een uitgebreid literatuuroverzicht, de eigenschappen en het belang van de internationale dienstenhandel in kaart gebracht. Aan de hand van bestaande nationale statistieken worden vervolgens de exportprestaties van dienstensectoren in België vergeleken met die van een aantal belangrijke handelspartners. De studie van Tielens en Van Hove (2014a) bestudeert het potentieel van de Belgische dienstenhandel en geeft aan dat België op langere termijn een aanzienlijk groeipotentieel heeft in specifieke markten en deelsectoren.

De voorliggende studie bouwt voort op deze eerder studies en gaat dieper in op specifiek de Vlaamse exportprestaties, onder meer de export per dienstenactiviteit en per bestemming (Europa, Verenigde Staten, BRIC,..). De gedetailleerde exportstatistieken op niveau van

¹ Bron: tussentijdse rapportering Steunpunt Buitenlands beleid, internationaal ondernemen en ontwikkelingssamenwerking.

exportbestemming en sector van activiteit van Vlaamse bedrijven actief in de dienstenexport in deze studie, vormen een belangrijke input voor de studie van Tielens en Van Hove (2014b) met betrekking tot het groeipotentieel van de Vlaamse dienstenhandel. De laatste studie brengt de groeiperspectieven van de Vlaamse dienstenexport in kaart maar wijst eveneens op het belang van meer geografische en sectorale diversificatie om de kwetsbaarheid van de Vlaamse dienstenexport aan negatieve schokken in huidige markten of sectoren te verminderen.

Samenvatting

In dit rapport worden de eerste uitgebreide statistieken voor de Vlaamse dienstenexport gepresenteerd, welke vanwege het ontbreken van opsplitsing in de NBB statistieken nog niet eerder beschikbaar waren. Vlaamse export wordt gedefinieerd als export door (i) bedrijven met hoofdkwartier in Vlaanderen en (ii) bedrijven met hoofdkwartier in Brussel en waarbij een meerderheid van vestigingen gelegen is in Vlaanderen. De analyse van de Vlaamse dienstenhandel heeft betrekking op het jaar 2005, het laatste jaar waarvoor exportdata beschikbaar zijn voor de volledige populatie van Belgische bedrijven.

De Vlaamse exportdata geven aan dat vervoer veruit de belangrijkste dienstenactiviteit is van Vlaanderen in termen van export. Dit hangt samen met de functie van Vlaanderen als logistieke draaischijf binnen West-Europa. Ten opzichte van de rest van België, toont Vlaanderen een eerder ongunstige specialisatie met relatief weinig export van kennisintensieve diensten zoals telecommunicatie, informatica en professionele en wetenschappelijke diensten. Het stimuleren van export in deze kennisintensieve diensten is van belang omwille van het grote exportpotentieel en de hoogwaardige werkgelegenheid in deze sectoren, en omdat aan een te beperkte diversificatie in dienstenactiviteiten en dienstenexport risico's verbonden zijn.

De belangrijkste exportbestemmingen van de Vlaamse dienstenexport zijn de buurlanden Nederland, Duitsland en Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Net als voor België, blijft Europa een belangrijke exportbestemming voor Vlaanderen. Ten opzichte van de rest van België, is de export van Vlaanderen veel minder gericht op de Verenigde Staten. Wel is het grootste deel van de Belgische dienstenexport naar de BRIC-landen afkomstig van Vlaamse bedrijven. Het aandeel van de Vlaamse export naar deze groeilanden blijft echter beperkt, zeker in het licht van het belangrijke groeipotentieel van dienstenexport naar deze landen.

Middelgrote bedrijven (10 tot 50 werknemers) spelen een belangrijke rol in de dienstenexport van Vlaanderen. In verhouding tot de rest van België telt Vlaanderen minder grote bedrijven (meer dan 250 werknemers) actief in de dienstenexport. Het ondersteunen van de doorgroei van deze middelgrote bedrijven is dan ook relevant voor de verdere toename van de Vlaamse dienstenhandel. Daarnaast dragen ook buitenlandse filialen met een vestiging in Vlaanderen in belangrijke mate bij tot de Vlaamse export van diensten. Om de internationale dienstenhandel verder te stimuleren, is het dan ook van belang om directe buitenlandse investeringen in hoogwaardige diensten in Vlaanderen verder te ondersteunen.

Vanaf 2007 tot op heden worden dienstenexportcijfers samengesteld op basis van verschillende sectorspecifieke vragenlijsten waarvan de resultaten geëxtrapoleerd worden naar de Belgische populatie van bedrijven en dus niet representatief zijn voor de Vlaamse export van diensten. De analyses in de voorliggende studie wijzen uit dat er belangrijke verschillen zijn tussen Vlaanderen en de rest van België in termen van specialisatie van de dienstenexport, zowel naar sector als naar bestemming. Op basis van een vergelijkende analyse van de Vlaamse en de Belgische exportdata voor 2005, worden een aantal aandachtspunten geformuleerd voor het uitbreiden van de steekproef van de bevraagde bedrijven zodat in de toekomst ook representatieve cijfers van de dienstenexport van Vlaanderen kunnen berekend worden.

Een belangrijke beperking bij de exportdata van 2005 en bij de huidige dataverzameling blijft het groot aantal dienstencategorieën waarvoor geen gedetailleerde exportdata op bedrijfsniveau beschikbaar zijn. Deze ontbrekende dienstencategorieën omvatten onder meer diensten die een belangrijk aandeel vormen van de dienstenexport van België (“reizen” en “diensten tussen geaffilieerde bedrijven”), alsook kennisintensieve diensten die geleverd worden door financiële bedrijven (“financiële diensten” en “verzekeringen en herverzekeringen”). Het is daarom relevant om ook voor deze dienstenactiviteiten exportdata op bedrijfsniveau te verzamelen.

1. Dataproblematiek

1.1 Exportstatistieken en dataverzameling

1.1.1 Exportstatistieken

Internationale statistieken met betrekking tot de handel (import en export) van goederen en diensten worden gerapporteerd in de **betalingsbalans** van een land. De betalingsbalans geeft een overzicht van de waarde van alle transacties die in een bepaalde periode hebben plaatsgevonden tussen ingezetenen van het land en niet-ingezetenen van andere landen (het buitenland). De betalingsbalans bestaat onder meer uit een *goederen*- en een *dienstenrekening*, samen de **handelsbalans** genoemd, die de geldwaarde weergeeft van de export (ontvangsten) en import (uitgaven) van respectievelijk internationale goederen- en dienstentransacties. Waar de internationale handel in goederen genoteerd wordt als “exports” en “imports”, is het gebruikelijk om de internationale handel in diensten te formuleren als “debits” (import) en “credits” (export). De verschillende dienstencategorieën die gerapporteerd worden in de betalingsbalans zijn weergegeven in Tabel 1.

Tabel 1 Dienstencategorieën in de betalingsbalans (Eurostat)

Dienstencategorie
Vervoer
Reizen
Telecommunicatie-, koeriers- of postdiensten
Werken i.v.m. bouw, burgerlijke bouwkunde of onderhoud
Verzekeringen en herverzekeringen
Financiële diensten
Diensten m.b.t. informatica en berichtgeving
Royalty's en licentierechten
Diverse commerciële, professionele of technische diensten
<i>Waarvan handel</i>
<i>diensten tussen geaffilieerde bedrijven</i>
<i>overige commerciële, professionele of technische diensten</i>
Persoonlijke diensten, diensten i.v.m. cultuur en ontspanning
Internationale instellingen en niet elders vermelde overheidsdiensten
Niet toegekende diensten

In tegenstelling tot goederen waarvoor een groot aantal duidelijk afgebakende goederencategorieën bestaan, is het aantal dienstencategorieën veel beperkter en ook niet altijd duidelijk afgebakend². Data met betrekking tot handel in diensten zit vervat in een ruimere set van items in de betalingsbalans en het is niet altijd duidelijk wat precies onder de noemer “diensten” valt. Zo is “handel” of “merchanting” duidelijk gelinkt aan handel in goederen maar wordt het toch geregistreerd als handel in diensten. Voor België zijn de financiële stromen tussen geaffilieerde bedrijven aanzienlijk maar deze zijn niet noodzakelijk gelinkt aan de uitwisseling van diensten. Ook

² Zie nota Peter Smith (8 april 2013). “Evaluation of the potential usefulness of data held by the National Bank of Belgium for the Steunpunt model on “De internationalisering van de Vlaamse dienstensector”.”

met betrekking tot royalties en licentierechten kan men de vraag stellen of deze als diensten moeten geklasseerd worden. Daarnaast is het belangrijk om op te merken dat bepaalde diensten bestemd zijn voor particulieren en daarom heel moeilijk te relateren zijn aan exportactiviteiten vermits geen onderscheid kan gemaakt worden tussen diensten aan ingezetenen en niet-ingezetenen. Dit is het geval voor de categorie “reizen” die ondermeer de diensten bevatten van reisbureaus, hotels, restaurants, conferentiezalen, musea, concerten en de aankoop van souvenirs in het buitenland³.

³ Uitzondering in de categorie “reizen” zijn de diensten met betrekking tot transport die wel eenvoudig te relateren zijn aan exportactiviteiten.

1.1.2 Dataverzameling

Diensten, alsook de handel in diensten, vertonen een aantal specifieke kenmerken ten aanzien van de handel in goederen, waardoor de dataverzameling en -rapportering voor de export van diensten op een verschillende manier gebeurt als voor de export van goederen.

Een belangrijk verschil tussen goederen en diensten betreft het feit dat diensten niet noodzakelijk een materiële component inhouden en bijgevolg ook niet altijd fysiek “vervoerd” worden. Goederen daarentegen zijn wel materieel / tastbaar, en de export van goederen gaat dus noodzakelijkerwijze ook gepaard met een “fysiek” transport over landsgrenzen heen.

Gegevens met betrekking tot het “grensoverschrijdend goederenverkeer” worden verzameld door de douaneautoriteiten en verwerkt door de Nationale Bank. Men maakt hierbij het onderscheid tussen goederenverkeer met andere lidstaten van de Europese Unie (Intrastat) en met “derde landen” (Extrastat). Voor het goederenverkeer binnen Europa blijft de statistieklplicht met betrekking tot de intracommunautaire handel voor alle BTW-plichtigen bestaan ondanks het verdwijnen van de formaliteiten en douanedocumenten bij de inwerkingtreding van de Europese interne markt op 1 januari 1993. Data met betrekking tot goederenexport zijn echter moeilijk vergelijkbaar over langere periodes omwille van de verschillende uitbreidingen van de EU en veranderingen in de drempels voor rapportering van export doorheen de tijd. Bij de handel in goederen vormt het fenomeen van transitgoederen, belangrijk in een open economie als België, een probleem bij het berekenen van de import- en exportstatistieken.

De dataverzameling van de dienstenexport gebeurt niet via de douane maar wordt op een indirecte manier gemeten op basis van betalingen door de eenheid Buitenlandse Statistieken van de Nationale Bank van België. Tot en met 2005 gebeurde de dataverzameling op basis van betalingen tussen ingezetenen en niet-ingezetenen aangeleverd door commerciële banken en directe verslaggevers⁴. Commerciële banken waren verplicht om al de buitenlandse betalingen (van en naar niet-ingezetenen) van hun klanten te melden. Deze data werd vervolgens aangevuld met gegevens van een aantal directe verslaggevers, met name grote bedrijven.

Vanaf 2007 tot op heden worden cijfers in de betalingsbalans met betrekking tot de dienstenhandel samengesteld op basis van verschillende sectorspecifieke vragenlijsten waarvan de resultaten geëxtrapoleerd worden naar de Belgische populatie van bedrijven. De belangrijkste doelstelling van de omschakeling naar het nieuwe systeem is enerzijds een verbetering in de kwaliteit van de statistieken (de link maken tussen betaling en transactie type is immers niet evident onder het oude systeem) en anderzijds het reduceren van de administratieve last⁵. De omschakeling brengt echter ook een aanzienlijke reductie van het aantal bedrijven mee van 13 000 naar 3 000 bedrijven⁶. De gegevens van 3 000 bedrijven betreft een vaste kern van ondernemingen die met het gebruik van ophogingsfactoren representatief is voor België, maar niet voor Vlaanderen. Op basis van de steekproef is het dus niet mogelijk om een relevant, over de jaren vergelijkbaar en representatief

⁴ Bron: NBB readme file voor “data on foreign trade in services”

⁵ Bron: NBB document “BOP_WorkingGroup_24Oct_BE”

⁶ Bron: tussentijdse rapportering Steunpunt Buitenlands beleid, internationaal ondernemen en ontwikkelingssamenwerking.

monitorings-instrument voor de internationalisering van de dienstenhandel in Vlaanderen op te zetten.

1.1.3 Vlaamse dienstenexport

Bij goederen is de export “Vlaams” indien de export van goederen (dit is na de laatste “actie” op goederen) plaatsgevonden heeft vanuit Vlaanderen. Vermits diensten niet altijd fysiek worden getransporteerd, kan deze regel niet zomaar toegepast worden op de export van diensten.

Om de Vlaamse export van diensten te kunnen onderscheiden van de dienstenexport van de rest van België gebruiken we in deze studie exportdata op niveau van bedrijven, waarbij export “Vlaams” wordt beschouwd als het exporterende bedrijf zijn hoofdactiviteit in Vlaanderen heeft, met name bedrijven met een **hoofdzetel in Vlaanderen**, en bedrijven met een **hoofdzetel in Brussel** en waarbij een **meerderheid** van de **vestigingen** gelegen is **in Vlaanderen**⁷ (zie sectie 2).

⁷ Idealiter zouden Vlaamse bedrijven gedefinieerd worden op basis van hun omzet of tewerkstelling (RSZ data) in Vlaanderen versus de rest van België. Deze data is echter niet beschikbaar voor dit project.

1.2 Databeperkingen

In België gebeurt de dataverzameling voor de dienstenexport sinds 2007 aan de hand van verschillende sectorspecifieke vragenlijsten bij een steekproef van Belgische bedrijven. Aangezien deze steekproef niet noodzakelijk representatief is voor de Vlaamse export van diensten moeten we dus gebruik maken van NBB exportdata van 2005, het laatste jaar waarvoor exportdata te beschikking is voor de volledige populatie van Belgische bedrijven.

De NBB exportdata van 2005 dekt echter niet alle dienstencategorieën uit de handelsbalans. Tabel 2 geeft een overzicht van de verschillende dienstenactiviteiten in de exportdata van de NBB en de bijhorende NBB code (2de kolom). Voor de dienstencategorieën aangeduid met vermelding “niet van toepassing (nvt)” in de 2de kolom zijn geen exportdata op bedrijfsniveau beschikbaar. Deze dienstencategorieën worden door de NBB niet als export beschouwd⁸ (“royalty’s en licentierechten”, “internationale instellingen / overheidsdiensten” en “handel”), zijn zeer incompleet (“reizen”) of zijn niet beschikbaar omdat de NBB data geen financiële bedrijven omvat (“financiële diensten”). Daarnaast kunnen ook de exportbedragen voor “verzekeringen en premies” niet berekend worden⁹.

Bemerk dat de NBB wel data op bedrijfsniveau ter beschikking heeft over de kennisintensieve diensten met betrekking tot telecommunicatie, informatica en diverse commerciële en professionele diensten (juridische diensten, accountancy- en auditdiensten, diensten voor advies, onderzoek en ontwikkeling)

Tabel 2 NBB export data per gedetailleerde dienstenactiviteit (nvt: data niet beschikbaar)

Dienstencategorie	NBB code
<u>Vervoer</u>	
<i>Maritiem vervoer</i>	
Personenvervoer	100
Goederenvervoer	101
Andere	102
<i>Luchtvervoer</i>	
Personenvervoer	110
Goederenvervoer	111
Ander	112
<i>Andere vervoerwijzen</i>	
Personenvervoer	120
Goederenvervoer	121
Andere	122
<u>Reizen</u>	<u>nvt</u>

⁸ Bron: NBB Readme file for “Data on foreign trade in services”

⁹ Om overeen te stemmen met het bedrag van verzekeringen als gerapporteerd in de betalingsbalans moet de exportdata van de NBB met betrekking tot verzekeringen en premies namelijk gecorrigeerd worden met een bepaalde coëfficiënt. Slechts een deel van verzekeringspremie kan immers beschouwd worden als een dienst, de rest van de premie wordt gebruikt voor de opbouw van een provisie. We beschikken niet over deze coëfficiënt en bijgevolg worden de exportbedragen voor verzekeringen /premies niet gerapporteerd in dit rapport.

<u>Telecommunicatie-, koeriers- of postdiensten</u>	
Postdiensten	142
Koeriersdiensten	143
Telecommunicatie	144
<u>Werken i.v.m. bouw, burgerlijke bouwkunde of onderhoud</u>	<u>156</u>
<u>Verzekeringen en herverzekeringen</u>	<u>nvt</u>
<u>Financiële diensten</u>	<u>nvt</u>
<u>Diensten m.b.t. informatica en berichtgeving</u>	
Diensten en onderhoud m.b.t. informatica	162
Diensten inzake berichtgeving	163
<u>Royalty's en licentierechten</u>	<u>nvt</u>
<u>Diverse commerciële, professionele of technische diensten</u>	
Handel en andere handelsgerelateerde diensten	nvt
Verhuring van roerende goederen of operationele leasing	270
Juridische diensten, accountancy- en auditdiensten, diensten voor advies inzake beheer, fiscaliteit of public relations	191
Reclame, marktonderzoek en opiniepeilingen	194
Onderzoek en ontwikkeling	190
Diensten i.v.m. architectuur, engineering en andere technische diensten	193
Afvalverwerking, kosten van sanering, kosten voor plaatselijke fabricage, onderhoud en verwerking van alle goederen	196
Diensten i.v.m. de landbouw of de mijnbouw	195
Andere diensten	199
Algemene beheers- en werkingskosten van moedermaatschappijen, dochtermaatschappijen, bijkantoren of vertegenwoordigingskantoren	nvt
<u>Persoonlijke diensten, diensten i.v.m. cultuur en ontspanning</u>	
Audiovisuele diensten, diensten i.v.m. sport of ontspanning en aanverwante diensten	231
Wetenschappelijke of opvoedkundige diensten	239
<u>Internationale instellingen en niet elders vermelde overheidsdiensten</u>	<u>nvt</u>
<u>Niet toegekende diensten</u>	<u>nvt</u>

Om een beeld te hebben van het belang van de export in de dienstenactiviteiten die niet vervat zijn in de exportdata van de NBB voor het jaar van de analyses (2005) en voor de meest recente data, wordt in Tabel 3 een overzicht gegeven van de Belgische export van diensten per dienstencategorie voor de jaren 2005 en 2012. Voor het jaar 2005 bedraagt het aandeel van de niet beschikbare dienstencategorieën 46% van de totale export van België. In 2012 is de totale export van diensten met 75% gegroeid ten opzichte van 2005. Het aandeel van de niet beschikbare dienstencategorieën bedraagt in 2012 43% van de totale export van België. We merken vooral een afname op van het belang van “reizen” en een toename van het belang van “diensten tussen geaffilieerde bedrijven” (holdings en coördinatiecentra) in de totale dienstenexport van België, beiden dienstencategorieën waarvoor geen NBB data op bedrijfsniveau beschikbaar zijn. Het relatief belang van kennisintensieve diensten voor de dienstenexport is nauwelijks gewijzigd over de tijd.

Tabel 3 De handelsbalans van België (2005 en 2012): export van diensten (in mln. euro), Eurostat

Dienstencategorie	2005		2012	
	Bedrag	%	Bedrag	%
	g	%	g	%

Vervoer	11,150	25%	20,314	26%
Reizen *	7,934	18%	10,129	13%
Telecommunicatie-, koeriers- of postdiensten	1,770	4%	3,668	5%
Werken i.v.m. bouw, burgerlijke bouwkunde of onderhoud	1,534	3%	1,878	2%
Verzekeringen en herverzekeringen *	668	1%	901	1%
Financiële diensten *	2,728	6%	2,980	4%
Diensten m.b.t. informatica en berichtgeving	2,077	5%	4,136	5%
Royalty's en licentierechten *	1,094	2%	2,068	3%
Diverse commerciële, professionele of technische diensten	14,135	31%	29,941	38%
<i>Waarvan handel *</i>	2,670	6%	5,413	7%
<i>diensten tussen geaffilieerde bedrijven *</i>	4,178	9%	10,406	13%
<i>Overige commerciële, professionele of technische diensten</i>	7,287	16%	14,122	18%
Persoonlijke diensten, diensten i.v.m. cultuur en ontspanning	417	1%	604	1%
Internationale instellingen en niet elders vermelde overheidsdiensten *	1,656	4%	1,602	2%
Niet toegekende diensten *	1	0%	802	1%
Totaal – Alle dienstencategorieën	45,164	100%	79,023	100%
Subtotaal niet beschikbare dienstencategorieën NBB*	20,929	46%	23,905	43%

* niet beschikbare dienstencategorieën NBB

Naast de ontbrekende dienstencategorieën vertoont de NBB exportdata nog andere tekortkomingen die te maken hebben met kleine bedragen die niet gerapporteerd werden in het NBB datacollectiesysteem. Verder kan een deel van de exportdata van de NBB niet gekoppeld worden aan individuele bedrijfsdata en/of met de locatie (hoofdkantoor/vestigingen) van bedrijven waardoor we de exportbedragen niet kunnen toekennen aan Vlaanderen of de rest van België.

Om bovenvernoemde beperkingen van de NBB data te kwantificeren worden in Tabel 4 de exportstatistieken van Eurostat vergeleken de exportdata van de NBB. Kolom 2 (Eurostat) in Tabel 4 bevat de internationale exportstatistieken per dienstencategorieën van Eurostat voor het jaar 2005. Kolom 3 (NBB totaal) bevat de overeenkomstige totale exportdata van de NBB terwijl kolom 4 (NBB bedrijfsdata) de exportdata van de NBB bevat die kan gekoppeld worden aan individuele bedrijfsdata en de locatie van bedrijven. De percentages geven per dienstencategorie het aandeel weer van het totale exportbedrag (Eurostat) dat beschikbaar is in de exportdata van de NBB.

Vergelijking van kolom 3 met kolom 2 geeft aan dat er voor elke dienstencategorie verschillen bestaan tussen de Eurostat en de NBB data. Deze verschillen hebben te maken met kleine bedragen die niet gerapporteerd werden in het NBB datacollectiesysteem en bedragen in totaal 2 630 mln. euro.

Vergelijking van kolom 4 met kolom 3 geeft verder aan dat een deel van de exportdata van de NBB ten belope van 2 550 mln. euro niet gekoppeld kan worden aan individuele bedrijfsdata en/of met de locatie (hoofdkantoor/vestigingen) van bedrijven.

In de verdere analyses wordt gewerkt met de exportbedragen ten belope van 19 055 mln. euro die gelinkt kunnen worden aan individuele bedrijfsdata en de locatie van bedrijven. Deze 19 055 mln. euro vertegenwoordigt 79% van de export van diensten van de dienstencategorieën die beschikbaar zijn in de NBB export data.

Tabel 4 Vergelijking van de Belgische exportcijfers volgens Eurostat en NBB (2005, in mln. euro)

Dienstencategorie	Eurostat	NBB (totaal)		NBB (bedrijfsdata)	
	Bedrag	Bedrag	%	Bedrag	%
Vervoer	11,150	9,921	89%	8,875	80%
Reizen	7,934				
Telecommunicatie-, koeriers- of postdiensten	1,770	1,644	93%	1,521	86%
Werken i.v.m. bouw, burgerlijke bouwkunde of onderhoud	1,534	1,439	94%	1,390	91%
Verzekeringen en herverzekeringen	668				
Financiële diensten	2,728				
Diensten m.b.t. informatica en berichtgeving	2,077	1,975	95%	1,770	85%
Royalty's en licentierechten	1,094				
Diverse commerciële, professionele of technische diensten	14,135				
<i>Handel</i>	2,670				
<i>Diensten tussen geaffilieerde bedrijven</i>	4,178				
<i>Andere</i>	7,287	6,215	85%	5,165	71%
Persoonlijke diensten, diensten i.v.m. cultuur en ontspanning	417	411	99%	334	80%
Internationale instellingen en niet elders vermelde overheidsdiensten	1,656				
Niet toegekende diensten	1				
Totaal – alle dienstencategorieën Eurostat	45,164	21,605	48%	19,055	42%
Subtotaal - beschikbare dienstencategorieën NBB	24,235	21,605	89%	19,055	79%

NBB (totaal): beschikbare exportdata NBB, NBB (bedrijfsdata): beschikbare exportdata NBB gekoppeld aan bedrijven

2. Data en methode

2.1 Datasets en variabelen

De eenheid Buitenlandse Statistieken van de Nationale Bank van België verzamelde tot en met 2005 op jaarlijkse basis data met betrekking tot de import en export van diensten in België aan de hand van data aangeleverd door de commerciële banken en directe verslaggevers. Deze data betreffende de “internationale handel in diensten” vormen de basis voor de rapportering van de dienstenexport in Vlaanderen in 2005.

Om de karakteristieken van de Vlaamse dienstenexport in kaart te brengen, wordt de data over de export van diensten gekoppeld met de “balansgegevens” van bedrijven en data met betrekking tot “directe buitenlandse investeringen” (buitenlandse bedrijven met vestiging in België). Al deze datasets bevatten informatie op bedrijfsniveau en kunnen aan elkaar gekoppeld worden via het BTW nummer van bedrijven.

Tabel 5 bevat voor de drie vernoemde datasets de data en indicatoren die gebruikt worden in deze studie. De “**Internationale handel in diensten**” data bevat per bedrijf het exportbedrag per dienstenactiviteit en per land van bestemming en laat toe om, na koppeling met de “balansgegevens”, de **dienstenactiviteiten en exportbestemmingen van de Vlaamse dienstenexport** in kaart te brengen.

De “**balansgegevens**” bevatten financiële informatie voor al de bedrijven in België, met uitzondering van de financiële bedrijven, die een jaarrekening en balans moeten neerleggen bij de NBB. Aan de balansgegevens werden door de NBB, na koppeling aan de “**Kruispuntbank**”, het Belgisch register voor bedrijven, dummy variabelen toegevoegd die toelaten om de Vlaamse bedrijven te identificeren (zie volgende sectie).

De databank met “**directe buitenlandse investeringen**” bevat al de bedrijven in België met meerderheidsparticipatie (direct of indirect) door één of meerdere buitenlandse ondernemingen. Voor de directe buitenlandse investeringen met een directe meerderheidsparticipatie (50%) in het eigen vermogen van bedrijven, bevat de dataset ook tewerkstellings- en omzetdata. Deze databank wordt gebruikt om de exportactiviteit van buitenlandse bedrijven met filialen in België te identificeren.

De balansgegevens en de directe buitenlandse investeringen worden gebruikt om de **kenmerken van de Vlaamse bedrijven actief in de dienstenexport** te schetsen in termen van sector, bedrijfsgrootte en buitenlandse filialen versus binnenlandse bedrijven.

Tabel 5 NBB Datasets en indicatoren

Dataset	Indicatoren
“Internationale handel in diensten”	<i>Voor al bedrijven die in 2005 actief zijn in de handel van diensten en waarvoor een jaarrekening beschikbaar is:</i> <ul style="list-style-type: none">- BTW nummer (*)- Exportbedrag (*) per land en dienstenactiviteit (rub code)

“Balansgegevens”	<i>Voor al de bedrijven actief in 2005:</i> <ul style="list-style-type: none"> - BTW nummer (*) - NACE sectorclassificatie - Tewerkstelling in voltijdsequivalenten (*) - Dummy variabelen met betrekking tot de ligging (Vlaanderen, Brussel, Wallonië) van het hoofdkwartier en de vestigingen van bedrijven
“Directe buitenlandse investeringen”	<i>Voor al de buitenlandse bedrijven met filialen in België in 2005 en waarvoor een jaarrekening beschikbaar is:</i> <ul style="list-style-type: none"> - BTW nummer (*)

(*) = versleutelde data

De drie datasets die voor de studie ter beschikking gesteld werden door de NBB zijn volledig geanonimiseerd (geen bedrijfsnamen) en bevatten niet de echte maar versleutelde data (zogenaamde “scrambled” data) zodat exportbedragen, tewerkstelling- of omzetcijfers van individuele bedrijven niet zichtbaar zijn. Geaggregeerde analyses met exportdata worden geleverd door de NBB op voorwaarde dat ze aan volgende vertrouwelijkheidsvoorwaarden voldoen: i) de geaggregeerde exportcijfers (bv export per dienstenactiviteit en per land) bevat minstens drie bedrijven, ii) geen enkel van de bedrijven heeft een aandeel van meer dan 80% van het geaggregeerde exportcijfer.

2.2 Identificeren van Vlaamse bedrijven

Om de “Vlaamse” export te bepalen maken we gebruik van de locatie van de hoofdzetel en de ligging van de eventuele andere vestigingen van bedrijven om de “Vlaamse” bedrijven te identificeren. Deze informatie, met name de locatie van de hoofdzetel van het bedrijf (Vlaanderen / Brussel / Wallonië, berekend op basis van de postcode) en het aantal vestigingen van het bedrijf (naast de hoofdzetel) per regio (Vlaanderen / Brussel / Wallonië, berekend op basis van de postcode) werden door de NBB berekend op basis van data uit de Kruispuntdatabank¹⁰ en als variabelen toegevoegd in de dataset “Balansgegevens”.

In de analyses wordt steeds de volgende definitie gehanteerd voor “**Vlaamse**” bedrijven:

- alle bedrijven met **hoofdzetel in Vlaanderen**, alsook
- alle bedrijven met **hoofdzetel in Brussel** waarvan de **meerderheid** van **vestigingen** gelegen zijn **in Vlaanderen**

In de studie worden ook Brusselse bedrijven met een meerderheid van vestigingen in Vlaanderen als Vlaams beschouwd omdat veel bedrijven hun hoofdzetel in Brussel hebben om administratieve of andere redenen, terwijl de meerderheid van hun commerciële activiteit (gemeten aan de hand van de locatie van hun vestigingen) in Vlaanderen plaatsvindt. Idealiter zouden we Vlaamse bedrijven willen identificeren aan de hand van tewerkstellingsdata. Gedetailleerde tewerkstellingsdata, opgesplitst in tewerkstelling in de hoofdzetel en tewerkstelling in de diverse vestigingen van bedrijven zijn echter niet beschikbaar¹¹.

Buitenlandse filialen gevestigd in België die voldoen aan bovenstaande definitie, zijn ook inbegrepen in de Vlaamse dienstenexportcijfers.

De bedrijven uit de “**rest van België**” kunnen dan als volgt gedefinieerd worden:

- alle bedrijven met **hoofdzetel in Brussel** zonder andere vestigingen of zonder **meerderheid** van **vestigingen** gelegen in **Vlaanderen**, alsook
- Alle bedrijven met **hoofdzetel in Wallonië**

¹⁰ Bron: NBB Readme file for “Crossroads bank data”.

¹¹ Regionale tewerkstelling is wel beschikbaar per regio en sector via de Kruispuntbank van de Sociale Zekerheid, maar in deze dataset kunnen geen individuele bedrijven geïdentificeerd worden. Identificatie van de individuele bedrijven is nodig om te linken met de exportdata.

Tabel 6 geeft, op basis van “Balansgegevens”, een overzicht van het aantal (niet-financiële) bedrijven actief in 2005 op basis van de locatie van hun hoofdzetel (Vlaanderen / Brussel / Wallonië). In kolommen 3, 4 en 5 wordt het aantal bedrijven met hoofdzetel in Vlaanderen, Brussel en Wallonië verder opgesplitst in het aantal bedrijven met enkel een hoofdzetel en geen andere vestigingen (kolom 3), bedrijven met meerdere vestigingen die allen in dezelfde regio (Vlaanderen, Brussel of Wallonië) gelegen zijn (kolom 4) versus in verschillende regio's gelegen zijn (kolom 5). Voor bedrijven met meerdere vestigingen geeft kolom 6 weer hoeveel van deze bedrijven een meerderheid¹² van vestigingen in Vlaanderen heeft.

In totaal worden op basis van onze definitie 186 725 bedrijven als Vlaams beschouwd, met name 185 060 bedrijven waarvan de hoofdzetel in Vlaanderen gelegen is en 1 665 bedrijven met meerdere vestigingen waarvan de hoofdzetel in Brussel gelegen is maar de meerderheid van de vestigingen op Vlaams grondgebied liggen¹³.

Tabel 6 Aantal bedrijven actief in 2005, volgens locatie van hoofdzetel en vestigingen

Hoofdzetel in	Totaal	Enkel hoofdzetel	Meerdere vestigingen dezelfde regio	Meerdere vestigingen meerdere regio's	Meerderheid vestigingen in Vlaanderen
Vlaanderen	185,060	13,725	165,525	5,810	165,391
Brussel	44,273	4,460	35,807	4,006	1,665
Wallonië	69,194	7,784	55,342	6,068	369
Niet gekend	809	720	0	89	54
Totaal	299,336	26,689	256,674	15,884	167,425

¹² De meerderheid van de vestigingen van een bedrijf zijn in Vlaanderen gelegen wanneer (i) het aantal vestigingen in Vlaanderen groter is dan het aantal vestigingen in Wallonië en (ii) het aantal vestigingen in Vlaanderen groter is dan het aantal vestigingen in Brussel.

¹³ Bemerkt dat het aantal bedrijven met hoofdzetel in Vlaanderen en meerdere vestigingen waarvan de meerderheid niet in Vlaanderen gelegen is, beperkt is tot 5 944 bedrijven of 3% van de populatie van bedrijven met hoofdzetel in Vlaanderen.

2.3 Vlaamse dienstenexport

Statistieken voor de Vlaamse dienstenexport versus de dienstenexport uit de rest van België worden berekend door de dienstenexportdata te koppelen aan de balansgegevens van bedrijven en data met betrekking tot directe buitenlandse investeringen in België.

In de volgende secties werken we verder met een totaal exportbedrag ten bedrage van 19 055 mln. euro. Dit is het totaal van de Belgische exportdata dat gelinkt kan worden aan bedrijven en bedrijfslocaties. Zoals besproken in sectie 1 omvatten deze data niet al de dienstenactiviteiten waarin exportactiviteit plaatsvindt en zijn de data ook niet 100% volledig omwille van kleine bedragen die niet gerapporteerd zijn in het NBB datacollectiesysteem (11% van het exportbedrag), en omwille van exportdata die niet gelinkt zijn aan een bedrijf en / of waarvoor geen data beschikbaar is omtrent de locatie van het bedrijf (10% van het exportbedrag).

Tabel 7 geeft het aantal exporterende bedrijven weer in Vlaanderen en de rest van België. De tabel toont, eveneens voor Vlaanderen en voor de rest van België, het gemiddelde exportbedrag per bedrijf en het totaal exportbedrag. In Vlaanderen zijn 6 708 bedrijven actief in de export van diensten, goed voor een totaal exportbedrag van 12 185 mln. euro in 2005. De Vlaamse bedrijven staan in voor 64% van de totale dienstenexport van België.

Tabel 7 Aantal exporterende bedrijven en exportbedrag per regio (exportbedrag in mln. euro)

	Aantal bedrijven	Gemiddelde exportbedrag per bedrijf	Totaal Exportbedrag	%
Vlaanderen	6,708	1.817	12,185	64%
Rest van België	4,155	1.653	6,870	36%
Totaal België	10,863	1.754	19,055	100%

3. Karakteristieken van de Vlaamse dienstenexport

Op basis van de exportdata van de NBB, kan voor het jaar 2005, 12 185 mln. euro aan export toegewezen worden aan Vlaamse bedrijven (sectie 2.3). In de volgende secties worden de exportactiviteiten van Vlaamse bedrijven verder opgesplitst per dienstenactiviteit en exportbestemming (sectie 3.1). Vervolgens worden de kenmerken van de Vlaamse exporterende bedrijven bestudeerd naar sector van activiteit, bedrijfsgrootte en voor buitenlandse filialen (sectie 3.2).

Bedrijven kunnen actief zijn in meerdere dienstenactiviteiten en/of naar meerdere landen exporteren maar behoren slechts tot één bepaalde sector, tot één bepaalde bedrijfscategorie in termen van bedrijfsgrootte, zijn Vlaams of een filiaal van een buitenlandse moeder. Voor elke statistiek geven we het aantal bedrijven, het gemiddelde exportbedrag per bedrijf¹⁴ en het totaal exportbedrag en het aandeel van het totaal exportbedrag in de totale dienstenexport van Vlaanderen.

3.1 Vlaamse dienstenactiviteiten en exportbestemmingen

3.1.1 Export van diensten per dienstenactiviteit

Tabel 8 toont het grote belang aan van diensten met betrekking tot “vervoer” voor de totale dienstenexport van Vlaanderen (63.7% van de dienstenexport), en dit in het bijzonder voor het “maritiem vervoer van goederen” (29.3%), de “andere vervoerwijzen van goederen” (14.5%), alsook het “maritiem vervoer van andere dan personen en goederen” (10.3%). Verder zijn ook de “bouw” (7.6%), “diensten met betrekking tot informatica en berichtgeving” (6.3%), “telecommunicatie-, koeriers- en postdiensten” (5.2%) en binnen de “diverse commerciële, professionele of technische diensten”, “de juridische diensten, accountancy- en auditdiensten, diensten voor advies inzake beheer, fiscaliteit of public relations” (4.8%) van belang voor de Vlaamse export van diensten.

¹⁴ Alleen voor de export per dienstenactiviteit wordt het gemiddeld exportbedrag per bedrijf niet gerapporteerd. Bedrijven kunnen immers actief zijn in meerdere, gerelateerde diensten (bv. luchtvervoer van personen en luchtvervoer van goederen), waarbij de complementariteit tussen beide activiteiten op bedrijfsniveau danig belangrijk kan zijn, dat de schaal van een individuele activiteit per bedrijf, gemeten aan de hand van de gemiddelde export, weinig indicatief is voor de vereiste schaal van een exportactiviteit. Dit is minder het geval voor de schaal van de exportactiviteiten per bestemming vermits verschillende bestemmingen in grotere mate een verschillend business model, wettelijke verplichtingen en dergelijke meer vereisen.

Tabel 8 Export van diensten per dienstenactiviteit (exportbedrag in mln. euro)

Dienstencategorie	Aantal bedrijven	Totaal exportbedrag	%
Vervoer		7,761	63.7%
<i>Maritiem vervoer</i>		4,814	39.5%
Personenvervoer	6	1	0.0%
Goederenvervoer	527	3,566	29.3%
Andere	401	1,248	10.2%
<i>Luchtvervoer</i>		852	7.0%
Personenvervoer	62	405	3.3%
Goederenvervoer	84	292	2.4%
Andere	65	155	1.3%
<i>Andere vervoerwijzen</i>		2,095	17.2%
Personenvervoer	72	18	0.1%
Goederenvervoer	1172	1,762	14.5%
Andere	289	315	2.6%
Telecommunicatie-, koeriers- of postdiensten		635	5.2%
Postdiensten	13	122	1.0%
Koeriersdiensten	64	350	2.9%
Telecommunicatie	100	163	1.3%
Werken i.v.m. bouw, burgerlijke bouwkunde of onderhoud	809	930	7.6%
Diensten m.b.t. informatica en berichtgeving		769	6.3%
Diensten en onderhoud m.b.t. informatica	721	761	6.2%
Diensten inzake berichtgeving	21	8	0.1%
Diverse commerciële, professionele of technische diensten		1,909	15.7%
Verhuring van roerende goederen of operationele leasing	199	87	0.7%
Juridische diensten, accountancy- en auditdiensten, diensten voor advies inzake beheer, fiscaliteit of public relations	1241	586	4.8%
Reclame, marktonderzoek en opiniepeilingen	332	164	1.3%
Kosten van onderzoek en ontwikkeling	149	384	3.2%
Diensten i.v.m. architectuur, engineering en andere technische diensten	741	365	3.0%
Kosten van afvalverwerking, kosten van sanering, kosten voor plaatselijke fabricage, onderhoud en verwerking van alle goederen	151	95	0.8%
Diensten i.v.m. de landbouw of de mijnbouw	153	21	0.2%
Andere diensten	640	207	1.7%
Persoonlijke diensten, diensten i.v.m. cultuur en ontspanning		180	1.5%
Audiovisuele diensten, diensten i.v.m. sport of ontspanning en aanverwante diensten	82	13	0.1%
Wetenschappelijke of opvoedkundige diensten	155	167	1.4%
Totaal		12,185	100.0%

3.1.2 Export van diensten per bestemming

Tabel 9 geeft de belangrijkste exportbestemmingen weer van de internationale dienstenactiviteiten van Vlaamse bedrijven, gerangschikt van groot naar klein, met bovenaan de bestemming met het grootste exportbedrag. De buurlanden Nederland, Duitsland en Frankrijk zijn, samen met het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, veruit de belangrijkste handelspartners. Samen vertegenwoordigen ze ongeveer 70% van de export van diensten door Vlaamse bedrijven. Opvallend is dat het gemiddeld exportbedrag per bedrijf en per land aanzienlijk kleiner is voor de buurlanden (kleiner dan 1 mln. euro) ten opzichte van de Verenigde Staten (1.8 mln. euro) en het Verenigd Koninkrijk (1.3 mln. euro).

Het aandeel van de export van diensten van Vlaamse bedrijven naar de BRIC-landen (Brazilië, Rusland, Indië en China) is zeer beperkt. Tabel 10 toont aan dat de BRIC-landen gezamenlijk minder dan 2% vertegenwoordigen van de export van diensten door Vlaamse bedrijven. Het gemiddeld exportbedrag per bedrijf en per land is aanzienlijk groter voor China (1.4 mln. euro) en Indië (1.3 mln. euro) dan voor Brazilië (0.8 mln. euro) en Rusland (0.5 mln. euro).

Voor een volledig overzicht van de 50 belangrijkste exportbestemmingen, zie bijlage 1.

Tabel 9 Export van diensten per bestemming: top 10 landen (exportbedrag in mln. euro)

	Exportbestemming	Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Totaal exportbedrag	%	Cum %
1	Nederland	3,591	0.625	2,244	18.4%	18.4%
2	Verenigd Koninkrijk	1,513	1.297	1,962	16.1%	34.5%
3	Duitsland	1,716	0.938	1,610	13.2%	47.7%
4	Verenigde Staten	830	1.755	1,456	11.9%	59.7%
5	Frankrijk	1,906	0.743	1,415	11.6%	71.3%
6	Luxemburg	679	0.575	391	3.2%	74.5%
7	Zwitserland	648	0.598	388	3.2%	77.7%
8	Zweden	338	0.899	304	2.5%	80.2%
9	Italië	538	0.374	201	1.7%	81.8%
10	Noorwegen	193	0.964	186	1.5%	83.4%

Tabel 10 Export van diensten per bestemming: BRIC-landen (exportbedrag in mln. euro)

	Exportbestemming	Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Totaal exportbedrag	%
17	China	60	1.405	84	0.7%
18	Indië	50	1.321	66	0.5%
31	Brazilië	41	0.756	31	0.3%
33	Rusland	59	0.517	30	0.3%

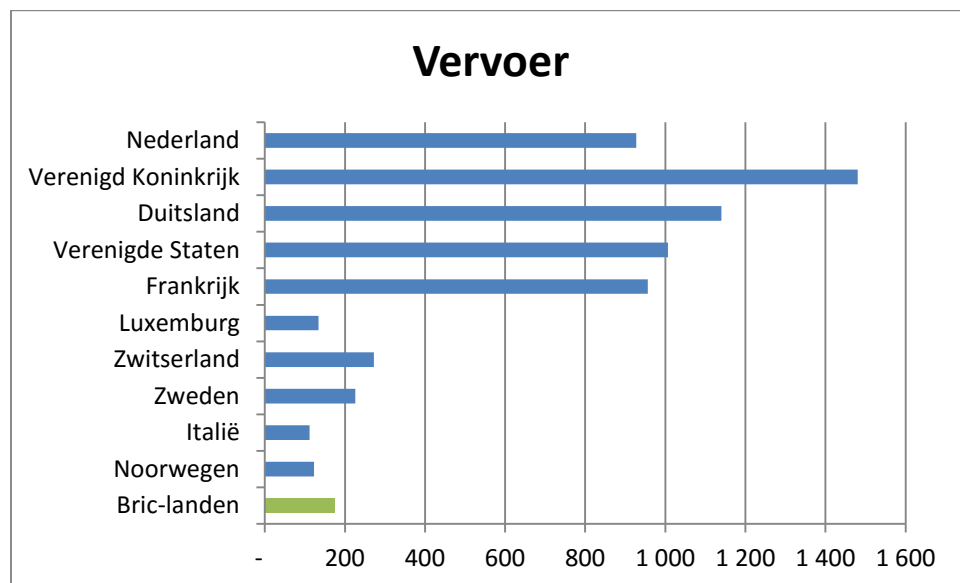
3.1.3 Export van diensten per dienstenactiviteit en bestemming

Figuur 1 tot en met 6 geven de export van diensten per dienstenactiviteit weer voor de belangrijkste exportbestemmingen (top 10 landen) en de BRIC-landen. Bemerk dat de schaal van de horizontale as die het totale exportbedrag weergeeft, verschilt per grafiek, waarbij “vervoer” duidelijk de belangrijkste sector is voor alle bestemmingen in termen van exportbedragen. De vijf topbestemmingen in Tabel 8 in termen van de export van diensten komen in Figuur 1 duidelijk naar voor als de voornaamste bestemmingen voor diensten met betrekking tot “vervoer”: Het Verenigd Koninkrijk is het belangrijkste exportland voor vervoersdiensten, gevolgd door Duitsland, de Verenigde Staten, Frankrijk en Nederland. Voor de BRIC-landen is de export van diensten gerelateerd aan “vervoer” ook relatief belangrijk ten opzichte van de andere dienstenactiviteiten.

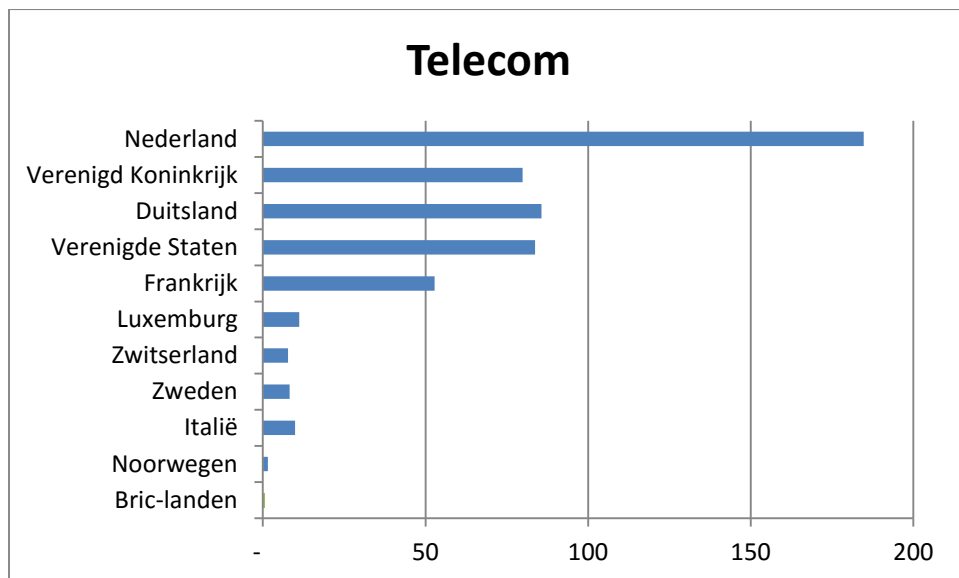
Voor al de andere dienstenactiviteiten naast vervoer (Figuur 2 tot en met 6) is Nederland steeds veruit de belangrijkste exportbestemming. In de “bouw” zijn zowel Frankrijk en Luxemburg relatief belangrijk als exportbestemming, terwijl de Verenigde Staten relatief minder belangrijk zijn. Frankrijk, Luxemburg, Zwitserland en Zweden doen het relatief goed als exportbestemming voor diensten met betrekking tot “informatica en berichtgeving”. De Verenigde Staten en Luxemburg scoren relatief goed voor de “commerciële diensten”. Voor de “persoonlijke diensten” zijn de Verenigde Staten van relatief minder belang voor de export.

Voor een meer gedetailleerd overzicht van de export van diensten per dienstenactiviteit voor Nederland, Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Verenigde Staten en Frankrijk, zie bijlage 2.

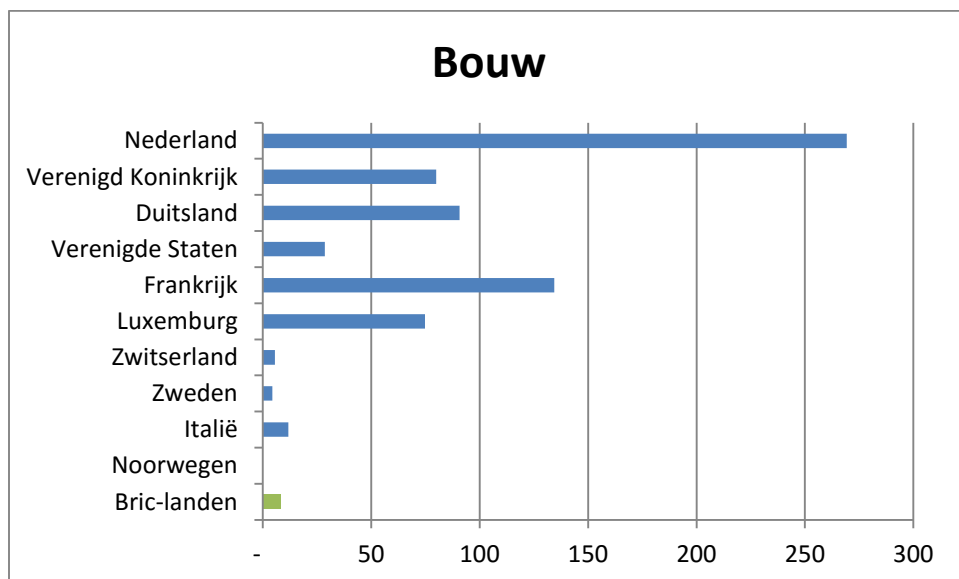
Figuur 1 Export van “vervoersdiensten” per bestemming (exportbedrag in mln. euro)

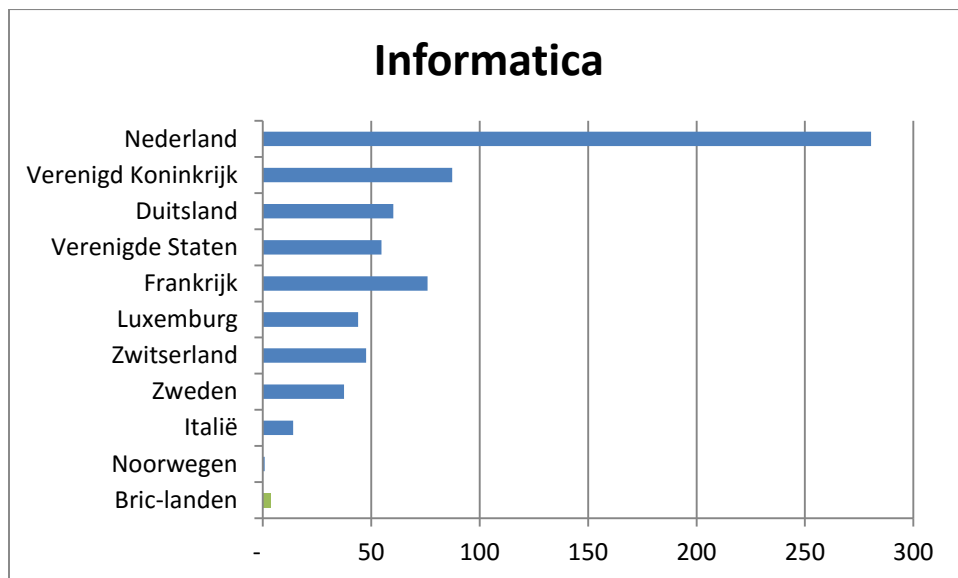
Figuur 2 Export van “telecommunicatie-, koeriers- of postdiensten” per bestemming (exportbedrag in mln. euro)

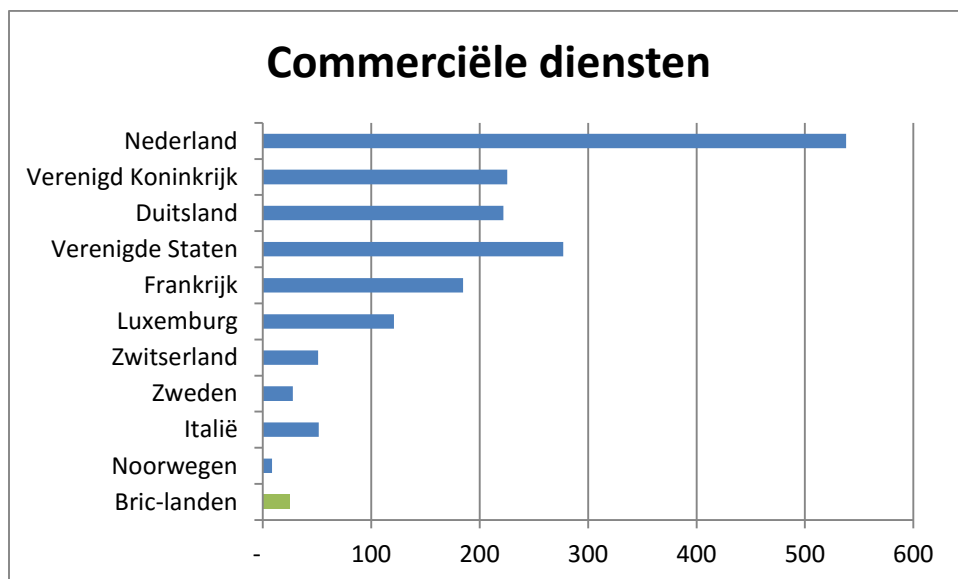
Figuur 3 Export van werken in verband met “bouw, burgerlijke bouwkunde of onderhoud” per bestemming (exportbedrag in mln. euro)

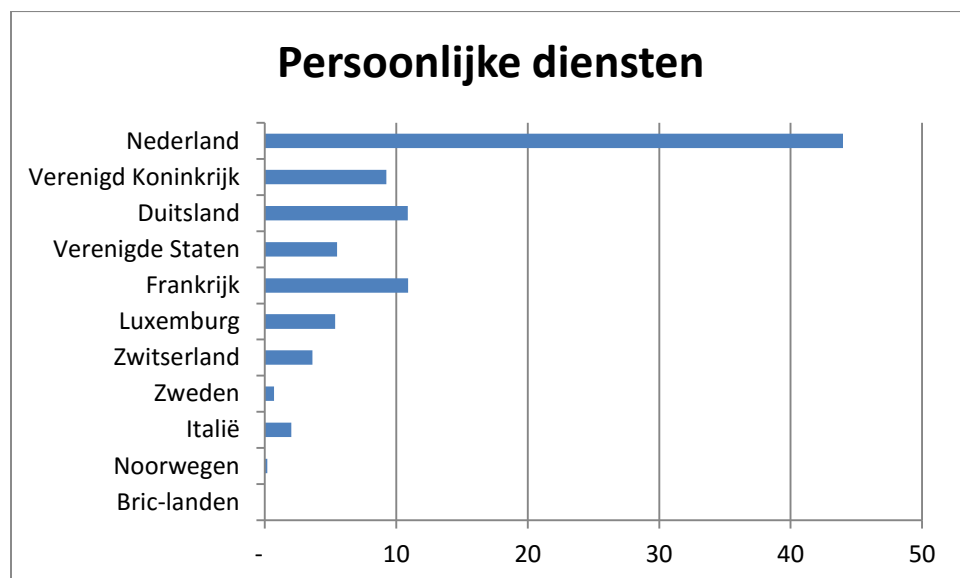
Figuur 4 Export van “diensten met betrekking tot informatica en berichtgeving” per bestemming (exportbedrag in mln. euro)

Figuur 5 Export van “diverse commerciële, professionele of technische diensten” per bestemming (exportbedrag in mln. euro)

Figuur 6 Export van “persoonlijke diensten, diensten in verband met cultuur en ontspanning” per bestemming (exportbedrag in mln. euro)

3.2 Kenmerken van Vlaamse bedrijven actief in de dienstenexport

3.2.1 Export van diensten per sector

Tabel 11 geeft de dienstenexport weer voor de dienstensectoren, de industrie en de overige sectoren, waarbij de diensten enkel de commerciële diensten bevatten (NACE 50 tem 74) en de industrie de verschillende maaksectoren en de recyclage sector omvat (NACE 15 tem 37). De andere sectoren bestaan uit de landbouw, visserij, en mijnbouw (NACE 1 tem 14), elektriciteit, gas en watervoorziening (NACE 40 en 41), bouw (NACE 45), de niet-commerciële diensten zoals publieke administratie, onderwijs, gezondheid (NACE 74 tem 93) en de activiteiten van huishoudens (NACE 95 tem 97).

Het merendeel van de Vlaamse bedrijven dat actief is in de dienstenexport zijn dienstenbedrijven. Deze bedrijven staan in voor 87% van de Vlaamse dienstenexport en hebben ook een groter gemiddeld exportbedrag per bedrijf (92 mln. euro) dan bedrijven in de industrie (1.6 mln. euro) en bedrijven uit de overige sectoren (0.8 mln. euro).

Tabel 11 Export van diensten per sector (exportbedrag in mio eur)

	Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Totaal exportbedrag	%
Diensten	5,205	2.037	10,600	87.0%
Industrie	470	1.649	775	6.4%
Overige sectoren	1,033	0.784	810	6.6%
Totaal	6,708	1.817	12,185	100%

In Tabel 12 worden de export van diensten verder verfijnd naar NACE -2 cijfer **dienstensectoren**. Voor de NACE 74 “Zakelijk dienstverlening” wordt een verder opdeling gemaakt tussen NACE 741-744 “Professionele, wetenschappelijke en technische diensten” en NACE 745-748 “Administratieve en arbeidsintensieve diensten”. De belangrijkste sectoren in Vlaanderen in termen van export van diensten zijn de sectoren NACE 63 “Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus”, NACE 61 “Vervoer over water” en NACE 741-744 “Professionele, wetenschappelijke en technische diensten”. Ze staan in voor respectievelijk 35%, 14% en 10% van de totale dienstenexport van Vlaanderen. Tabel 12 geeft ook aan dat van de 5 205 bedrijven uit de dienstensector actief in dienstenexport, bijna twee derde actief is in één van de volgende drie dienstensectoren: NACE 741-744 “Professionele, wetenschappelijke en technische diensten” (n=1 757), NACE 60 “Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen” (n=728), en NACE 63 “Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus” (n=697). Bedrijven uit de dienstensectoren NACE 61 “Vervoer over water” en NACE 62 “Luchtvaart” vertonen een substantieel groter gemiddeld exportbedrag dan de andere dienstensectoren. Het is belangrijk om bij Tabel 12 op te merken dat een aantal dienstenactiviteiten niet opgenomen zijn in de NBB data (zie sectie 1.2). Zo kan het beperkte belang van de sector NACE 55 “Hotels en restaurants” gelinkt worden aan het feit dat de NBB data geen exportdata op bedrijfsniveau bevat met betrekking tot reizen.

Tabel 13 toont de export van diensten per NACE-2 cijfer **industriële sectoren**. De sectoren NACE 28 “Producten van metaal” en NACE 24 “Chemische producten” zijn de twee industrieën met het grootste exportbedrag aan diensten. De sectoren NACE 28 “Producten van metaal” telt samen met NACE 21-22 “Papieren en uitgeverijen, drukkerijen” het grootste aantal bedrijven actief in de export van diensten. Ook in de diensten zien we grote verschillen in het gemiddeld exportbedrag van bedrijven. De NACE 23 “Cokes, Geraffineerde Aardolieproducten en Splits- en Kweekstoffen” telt veruit de grootste gemiddelde export per bedrijf.

Tabel 14 geeft het aantal bedrijven actief in dienstenexport, en het exportbedrag voor de **overige sectoren**. De sector NACE 45 “bouw” is het meest actief in de export van diensten, met het grootste aantal bedrijven actief in export en het grootste exportbedrag. Verder zijn ook heel wat bedrijven in de NACE 90-93 “Overige niet-commerciële sectoren”, met name de bedrijven actief in afvalwaterverwerking, diverse verenigingen, recreatie en sport, of overige diensten, actief in de export van diensten.

Tabel 12 Export van diensten per dienstensector (exportbedrag in mio eur)

NACE Sectorbeschrijving		Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Totaal exportbedrag	%
50	Verkoop, onderhoud en reparatie van motorvoertuigen en -rijwielen	54	1.361	73	0.6%
51	Groothandel en handelsbemiddeling	495	0.849	420	3.4%
52	Detailhandel; reparatie van consumentenartikelen	50	0.647	32	0.3%
55	Hotels en restaurants	31	0.303	9	0.1%
60	Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen	728	1.245	906	7.4%
61	Vervoer over water	74	22.880	1,693	13.9%
62	Luchtvaart	27	21.312	575	4.7%
63	Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus	697	6.036	4,207	34.5%
64	Post en telecommunicatie	65	5.007	325	2.7%
65	Financiële instellingen, exclusief het verzekeringswezen en pensioenfondsen	31	1.487	46	0.4%
66	Verzekeringswezen en pensioenfondsen, excl verplichte sociale verzekeringen	0	0	0	0.0%
67	Ondersteunende activiteiten ivm financiële instellingen en het verzekeringswezen	31	0.443	14	0.1%
70	Verhuur en handel in onroerende goederen	106	0.202	21	0.2%
71	Verhuur van machines en werktuigen en overige roerende goederen	129	0.793	102	0.8%
72	Activiteiten in verband met computers	554	1.235	684	5.6%
73	Speur- en ontwikkelingswerk	26	3.468	90	0.7%
741-744	Professionele, wetenschappelijke en technische diensten	1,757	0.683	1,199	9.8%
745-748	Administratieve en arbeidsintensieve diensten	349	0.575	201	1.6%
Totaal commerciële dienstensectoren		5,205	2.037	10,600	87.0%

Tabel 13 Export van diensten per industrie (exportbedrag in mio eur)

NACE Sectorbeschrijving		Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Totaal exportbedrag	%
15-16	Voedingsmiddelen, dranken en tabak	32	0.395	13	0.1%
17	Textiel	14	0.299	4	0.0%
18	Kleding en Bontnijverheid	4	0.039	0	0.0%
19	Leernijverheid en Schoeisel	0	0	0	0.0%
20	Houtindustrie, excl meubelen	11	0.133	1	0.0%
21-22	Papier en uitgeverijen, drukkerijen	87	0.255	22	0.2%
23	Cokes, Geraffineerde Aardolieproducten en Spleijt- en Kweekstoffen	3	21.865	66	0.5%
24	Chemische Producten	38	4.109	156	1.3%
25	Producten van Rubber en Kunststof	14	0.604	8	0.1%
26	Overige Niet-metaalhoudende Minerale Producten	13	0.092	1	0.0%
27	Metalen in Primaire Vorm	7	4.858	34	0.3%
28	Producten van Metaal	85	2.500	212	1.7%
29	Machines, Apparaten en Werktuigen	33	0.482	16	0.1%
30	Kantoormachines en Computers	3	0.034	0	0.0%
31	Elektrische Machines en Apparaten	13	0.840	11	0.1%
32	Audio-, Video- en Telecommunicatieapparatuur	6	1.148	7	0.1%
Totaal industrie		470	1.649	775	6.4%

Tabel 14 Export van diensten per overige sector (exportbedrag in mio eur)

NACE Sectorbeschrijving		Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Totaal exportbedrag	%
01-05	Landbouw, bosbouw en visserij	126	0.163	21	0.2%
10-14	Winning van delfstoffen	8	0.872	7	0.1%
40-41	Electriciteit, gas en water	5	6.918	35	0.3%
45	Bouw	619	0.931	576	4.7%
75-85	Openbaar bestuur en defensie, onderwijs en gezondheidszorg	35	1.272	45	0.4%
90-93	Overige niet-commerciele diensten (afvalwaterverwerking, diverse verenigingen, recreatie, overige diensten)	240	0.530	127	1.0%
Totaal overige sectoren		1,033	0.784	810	6.6%

3.2.2 Export van diensten per dienstenactiviteit en sector

Tabel 15 geeft per dienstenactiviteit weer welk aandeel van het exportbedrag wordt gegenereerd door bedrijven in de dienstensectoren, de industrie en de overige sectoren. Hoewel het grootste deel van de export in diensten geproduceerd wordt door bedrijven in de dienstensectoren (87%), zien we per dienstenactiviteit een aantal belangrijke verschillen. Zo komt een aanzienlijk deel van de dienstenexport van de dienstenactiviteit “bouw” van bedrijven uit de industrie en uiteraard van bedrijven uit de overige sectoren (deze omvat de sector NACE 45 “bouw”). Een belangrijk deel van de dienstenexport van de “commerciële diensten” komt ook uit bedrijven uit de industrie, in het bijzonder voor de dienstenactiviteiten “Afvalverwerking, plaatselijk verwerking van goederen”, “Andere diensten” en “Technische diensten”. Daarnaast spelen de overige sectoren ook een rol voor de dienstenexport van commerciële diensten, vooral de “Diensten in verband met land- en mijnbouw”, en in minder mate de diensten “Afvalverwerking, plaatselijk verwerking van goederen”. Bijna drie kwart van de “persoonlijk diensten” worden geleverd door bedrijven uit de andere sectoren.

Tabel 16 geeft voor elke dienstenactiviteit een meer verfijnd inzicht in welke sectoren het meest bijdragen tot de dienstenexport van de betreffende dienstenactiviteit: voor elke dienstenactiviteit lijst Tabel 16 de drie belangrijkste NACE 2-cijfer sectoren weer, alsook het individueel en het gezamenlijk aandeel (%) van deze drie sectoren in het totale exportbedrag van de dienstenactiviteiten. Globaal gezien vertegenwoordigen deze drie belangrijkste NACE sectoren gemiddeld 91% van het exportbedrag of bijna de volledige export van een dienstenactiviteit. Voor de diensten met betrekking tot vervoer (“maritiem vervoer”, “luchtvervoer” en “andere vervoerwijzen”) zijn de sectoren NACE 63 “Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus”, NACE 62 “Luchtvaart”, NACE 61 “vervoer over water” en NACE 60 “vervoer te land; vervoer via pijpleidingen” van grootst belang. “Telecomdiensten” komen vooral van bedrijven uit de sector NACE 64 “Post en telecommunicatie”. Diensten van de “bouw” worden vooral geleverd door NACE 45 “Bouw”. Diensten met betrekking tot “informatica” worden vooral geleverd door bedrijven uit NACE 72 “Activiteiten in verband met computers”. Voor de “commerciële diensten”, en met name voor de “diensten met betrekking tot adviesverlening”, “reclame en marktonderzoek”, “onderzoek en ontwikkeling”, en “technische diensten” zijn vooral de sectoren NACE 741-744 “Professionele, wetenschappelijke en technische diensten” van belang. Voor commerciële diensten met betrekking tot “verhuring en operationele leasing” is vooral de sector NACE 71 “Verhuur van roerende goederen” van belang, voor “Afvalverwerking, plaatselijk verwerking van goederen” de sector NACE 37 “Recyclage”, voor diensten in verband met “land- en mijnbouw” de sector NACE 01 “Landbouw” en voor de “ander diensten” de sectoren NACE 745-748 “Administratieve en arbeidsintensieve diensten”. Voor de “persoonlijke diensten”, met name de “Audiovisuele diensten”, “sport of ontspanning”, en “Wetenschappelijke of opvoedkundige diensten”, zijn de overige sector NACE 90-93 “Overige niet-commerciële diensten” de belangrijkste.

Tabel 15 Export van diensten per dienstenactiviteit en sector (exportbedrag in mln. euro)

Dienstenactiviteit	Diensten		Industrie		Overige sectoren		Totaal	
Vervoer	7,500	96.6%	223	2.9%	38	0.5%	7,761	100%
Maritiem vervoer	4,712	97.9%	102	2.1%	0	0.0%	4,814	100%
Luchtvervoer	838	98.3%	14	1.6%	0	0.0%	852	100%
Andere vervoerswijzen	1,950	93.1%	108	5.1%	38	1.8%	2,095	100%
Telecom	628	98.9%	7	1.1%	-	0.0%	635	100%
Bouw	118	12.7%	248	26.6%	565	60.7%	930	100%
Informatica	730	94.9%	38	4.9%	1	0.2%	769	100%
Commerciële diensten	1,599	80.4%	258	13.0%	133	6.7%	1,990	100%
Verhuring en operationele leasing	141	84.1%	4	2.2%	23	13.7%	167	100%
Adviesverlening	571	97.5%	8	1.4%	7	1.1%	586	100%
Reclame en marktonderzoek	146	88.9%	14	8.5%	4	2.6%	164	100%
Onderzoek en ontwikkeling	328	85.5%	15	4.0%	40	10.5%	384	100%
Technische diensten	271	74.2%	88	24.1%	6	1.7%	365	100%
Afvalverwerking, plaatselijk verwerking van goederen	15	15.7%	53	55.7%	27	28.5%	95	100%
Diensten ivm land- en mijnbouw	3	16.0%	1	6.6%	16	77.4%	21	100%
Andere diensten	123	59.6%	74	36.1%	9	4.4%	207	100%
Persoonlijke diensten	25	25.6%	2	1.6%	73	72.8%	100	100%
Audiovisuele diensten, sport of ontspanning	20	23.2%	1	1.6%	65	75.2%	87	100%
Wetenschappelijke of opvoedkundige diensten	5	41.9%	0	1.7%	7	56.4%	13	100%
Totaal	10,600	87.0%	775	6.4%	809	6.6%	12,185	100%

Tabel 16 Export van diensten per dienstenactiviteit en voornaamste drie sectoren (exportbedrag in mln. euro)

Dienstenactiviteit	NACE	Export %	NACE	Export %	NACE	Export %	Cumul %
Vervoer							
Maritiem vervoer	63	59%	61	35%	51	2%	95.3%
Luchtvervoer	62	59%	63	35%	35	2%	95.6%
Andere vervoerwijzen	63	44%	60	40%	34	5%	89.5%
Telecom	64	49%	63	19%	741-744	18%	86.7%
Bouw	45	60%	28	21%	741-744	7%	88.0%
Informatica	72	78%	51	9%	741-744	4%	90.7%
Commerciële diensten							
Verhuring en operationele leasing	71	44%	50	28%	90-93	9%	80.8%
Adviesverlening	741-744	81%	745-748	5%	72	4%	90.2%
Reclame en marktonderzoek	741-744	49%	745-748	14%	51	13%	76.5%
Onderzoek en ontwikkeling	741-744	52%	73	23%	85	10%	85.8%
Technische diensten	741-744	35%	51	30%	23	15%	80.6%
Afvalverwerking, plaatselijk verwerking van goederen	37	37%	90-93	28%	51	8%	71.6%
Diensten ivm land- en mijnbouw	01	66%	02	7%	51	6%	77.8%
Andere diensten	745-748	31%	24	29%	51	14%	73.9%
Persoonlijke diensten							
Audiovisuele diensten, sport of ontspanning	90-93	75%	741-744	8%	71	6%	89.8%
Wetenschappelijke of opvoedkundige diensten	90-93	54%	745-748	25%	51	13%	92.7%

01 Landbouw; 02 Bosbouw; 23 Cokes, Geraffineerde Aardolieproducten en Splijt- en Kweekstoffen; 24 Chemische Producten; 28 Producten van Metaal; 34 Motorvoertuigen, Aanhangwagens en Opleggers; 35 Overige Transportmiddelen; 37 Recyclage; 45 Bouw; 50 Verkoop, onderhoud en reparatie van motorvoertuigen en -rijwielen; 51 Groothandel en handelsbemiddeling; 60 Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen; 61 Vervoer over water; 62 Luchtvaart; 63 Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus; 64 Post en telecommunicatie; 71 Verhuur van roerende goederen; 72 Activiteiten ivm computers; 73 Speur- en ontwikkelingswerk; 85 Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening; 741-744 Professionele, wetenschappelijke en technische diensten; 745-748 Administratieve en arbeidsintensieve diensten; 90-93 Overige niet-commerciële diensten (afvalwaterverwerking, diverse verenigingen, recreatie, overige diensten);

3.2.3 Export van diensten per bedrijfsgrootte

Tabel 17 geeft het aantal exporterende bedrijven, het gemiddeld exportbedrag en het totaal exportbedrag per bedrijfsgrootte (gebaseerd op gemiddelde tewerkstelling). Bemerk dat voor heel wat bedrijven (n=1 616) geen informatie beschikbaar is met betrekking tot tewerkstelling. Statistieken met betrekking tot de grootte van bedrijven in termen van omzet en aantal vestigingen geeft aan dat het voornamelijk om kleinere bedrijven gaat. De tabel bevat geen informatie over dienstenexport door zelfstandigen.

Tabel 17 toont aan dat de helft van de bedrijven die exporteren minder dan 10 werknemers heeft (n=2 499/5 092). Ze staan in voor 11.6% van de export. De grote bedrijven met 50 of meer werknemers staan in voor de helft van het totaal bedrag aan dienstenexport in Vlaanderen.

Tabel 17 Export van diensten per bedrijfsgrootte (exportbedrag in mln. euro)

	Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Totaal exportbedrag	%
0 – 9 werknemers	2,510	0.564	1,416	11.6%
10 – 19 werknemers	804	1.989	1,599	13.1%
20 – 49 werknemers	915	2.334	2,135	17.5%
50 – 249 werknemers	658	5.131	3,377	27.7%
>= 250 werknemers	205	13.284	2,723	22.3%
Subtotaal	5,092	2.209	11,250	92.3%
Niet gekend	1,616	0.579	935	7.7%
Totaal	6,708	1.817	12,185	100%

Gemiddelde tewerkstelling, uitgedrukt in voltijdsequivalenten waarbij de bedrijfsgrootte gedefinieerd wordt volgens de EUROSTAT definitie.

3.2.4 Export van diensten door buitenlandse filialen

Tabel 18 toont de export van diensten door buitenlandse filialen gevestigd in Vlaanderen. Hoewel deze bedrijven slechts een klein aandeel vormen van de populatie van bedrijven in Vlaanderen die diensten exporteren (n=394/6708; 5%), staan ze in voor één derde van de dienstenexport van Vlaanderen. De buitenlandse filialen worden gekenmerkt door een beduidend hoger gemiddeld exportbedrag per bedrijf (10.0 mln. euro) dan de Vlaamse bedrijven (1.3 mln. euro).

Tabel 18 Export van diensten door buitenlandse filialen gevestigd in Vlaanderen
(exportbedrag in mln. euro)

	Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Totaal exportbedrag	%
Buitenlandse filialen in Vlaanderen	394	10.036	3,954	32.4%
Vlaamse bedrijven	6,314	1.304	8,231	67.6%
Totaal	6,708	1.817	12,185	100%

Tabel 19 en Tabel 20 geven de dienstenexport weer per sector, voor respectievelijk de buitenlandse filialen in Vlaanderen en de overige Vlaamse bedrijven (zonder buitenlandse moeder). Voor beide type bedrijven zijn de bedrijven uit de sector NACE 63 “Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus” gezamenlijk goed voor één derde van het totale bedrag aan dienstenexport. Verder dragen ook de sectoren NACE 61 “Vervoer over water” en NACE 741-744 “Professionele, wetenschappelijke en technische diensten” in belangrijke mate bij tot de totale dienstenexport. De sector NACE 741-744 “Professionele, wetenschappelijke en technische diensten” wordt gekenmerkt door een groot aantal buitenlandse filialen en Vlaamse bedrijven in Vlaanderen. Het aantal buitenlandse filialen actief in de sector NACE 61 “Vervoer over water” is beperkt, maar wordt wel gekenmerkt door een zeer grote schaal, zoals weergegeven door het gemiddeld exportbedrag per bedrijf.

Tabel 19 Export van diensten door buitenlandse filialen per sector (exportbedrag in mln. euro)

NACE Sectorbeschrijving		Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Totaal exportbedrag	%
01-14	Landbouw, winning van delfstoffen	2	1.660	3	0.1%
15-37	Industrie	76	5.714	434	11.0%
40-41	Electriciteit, gas en water	3	11.511	35	0.9%
45	Bouw	20	15.430	309	7.8%
50	Verkoop, onderhoud en reparatie van motorvoertuigen en -rijwielen	8	0.699	6	0.1%
51-52	Groot- en detailhandel	48	3.266	157	4.0%
55	Hotels en restaurants	3	0.544	2	0.0%
60	Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen	11	8.124	89	2.3%
61	Vervoer over water	3	147.385	442	11.2%
62	Luchtvaart	3	38.650	116	2.9%
63	Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus	52	25.842	1,344	34.0%
64	Post en telecommunicatie	9	13.725	124	3.1%
65	Financiële instellingen, exclusief het verzekeringswezen en pensioenfondsen	7	4.237	30	0.8%
67	Ondersteunende activiteiten i.v.m. financiële instellingen en het verzekeringswezen	2	2.254	5	0.1%
70-73	Verhuur en handel, activiteiten ivm computer, speur-en ontwikkelingswerk	38	9.343	355	9.0%
74	Professionele, wetenschappelijke en technische diensten (NACE 741-744)	84	5.510	463	11.7%
74	Administratieve en arbeidsintensieve diensten (NACE 745-748)	17	1.442	25	0.6%
90-93	Overige niet-commerciële diensten (afvalwaterverwerking, diverse verenigingen, recreatie, overige diensten)	8	2.248	18	0.5%
Totaal buitenlandse filialen in Vlaanderen		394	10.026	3,954	100%

Tabel 20 Export van diensten door Vlaamse bedrijven (uitgezonderd buitenlandse filialen) per sector (exportbedrag in mln. euro)

NACE Sectorbeschrijving		Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Totaal exportbedrag	%
01-14	Landbouw, winning van delfstoffen	132	0.184	24	0.3%
15-37	Industrie	394	0.865	341	4.1%
40-41	Electriciteit, gas en water	2	-	-	0.0%
45	Bouw	599	0.446	267	3.2%
50	Verkoop, onderhoud en reparatie van motorvoertuigen en -rijwielen	46	1.476	68	0.8%
51-52	Groot- en detailhandel	497	0.595	296	3.6%
55	Hotels en restaurants	28	0.277	8	0.1%
60	Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen	717	1.139	817	9.9%
61	Vervoer over water	71	17.619	1,251	15.2%
62	Luchtvaart	24	19.145	459	5.6%
63	Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus	645	4.439	2,863	34.8%
64	Post en telecommunicatie	56	3.606	202	2.5%
65	Financiële instellingen, exclusief het verzekeringswezen en pensioenfondsen	24	0.685	16	0.2%
67	Ondersteunende activiteiten i.v.m. financiële instellingen en het verzekeringswezen	29	0.318	9	0.1%
70-73	Verhuur en handel, activiteiten ivm computer, speur-en ontwikkelingswerk	777	0.699	543	6.6%
74*	Professionele, wetenschappelijke en technische diensten (NACE 741-744)	1673	0.440	736	8.9%
74*	Administratieve en arbeidsintensieve diensten (NACE 745-748)	332	0.531	176	2.1%
75-85	Openbaar bestuur en defensie, onderwijs en gezondheidszorg	35	1.272	45	0.5%
90-93	Overige niet-commerciële diensten (afvalwaterverwerking, diverse verenigingen, recreatie, overige diensten)	232	0.471	109	1.3%
Totaal Vlaamse bedrijven (uitgezonderd buitenlandse filialen in Vlaanderen)		6314	1.304	8,231	100.0%

*één bedrijf uit de NACE 74 zakelijke dienstverlening kon niet toegewezen worden aan de meer verfijnde NACE 741-744 of 745-748 classificatie

4. Vergelijking van de Vlaamse en de Belgische dienstenexport

In 2005 bedraagt het aandeel van de dienstenexport door Vlaamse bedrijven 64% van de totale export van diensten van België. Vlaanderen wordt gekenmerkt door een verschillende economische specialisatie dan de rest van België en dit uit zich in een verschillend belang van dienstenactiviteiten en -bestemmingen voor de export van Vlaanderen, alsook verschillen in de kenmerken van exporterende bedrijven in termen van sector van activiteit, bedrijfsgrootte en belang van buitenlandse filialen ten opzichte van de rest van België.

In de volgende secties wordt de relatieve specialisatie van de Vlaamse dienstenexport ten opzichte van de dienstenexport in de rest van België verder in kaart gebracht, volgens dienstenactiviteit en exportbestemming (sectie 4.1) en volgens de kenmerken van exporterende bedrijven in termen van sector van activiteit, bedrijfsgrootte en voor buitenlandse filialen (sectie 4.2). Eerst wordt het procentueel aandeel van Vlaamse dienstenexport in de export van diensten in België bekeken. Vervolgens wordt nagegaan hoe de relatieve specialisatie van Vlaanderen verschilt van de rest van België. De bevindingen van deze analyses zijn van belang voor het formuleren van aanbevelingen met betrekking tot dataverzameling van export van diensten op niveau van Vlaanderen (sectie 5).

4.1 Dienstenactiviteiten en exportbestemmingen

4.1.1 Export van diensten per dienstenactiviteit

Aandeel van Vlaanderen in de Belgische dienstenexport

Tabel 21 geeft per dienstenactiviteit het totaal exportbedrag van België en het aandeel van Vlaanderen in de Belgische dienstenexport. Hieruit blijkt opnieuw de sterke specialisatie van Vlaanderen in diensten met betrekking tot “vervoer”. Het “maritiem vervoer” is zo goed als volledig een Vlaamse aangelegenheid. Verder is Vlaanderen ook dominant in de diensten met betrekking tot “verhuring en operationele leasing”. Buitenlandse diensten met betrekking tot “reclame en marktonderzoek” wordt voornamelijk in de rest van België geleverd. Ook in de export van “persoonlijke diensten”, met name “audiovisuele diensten”, “sport of ontspanning” speelt Vlaanderen een beperkte rol.

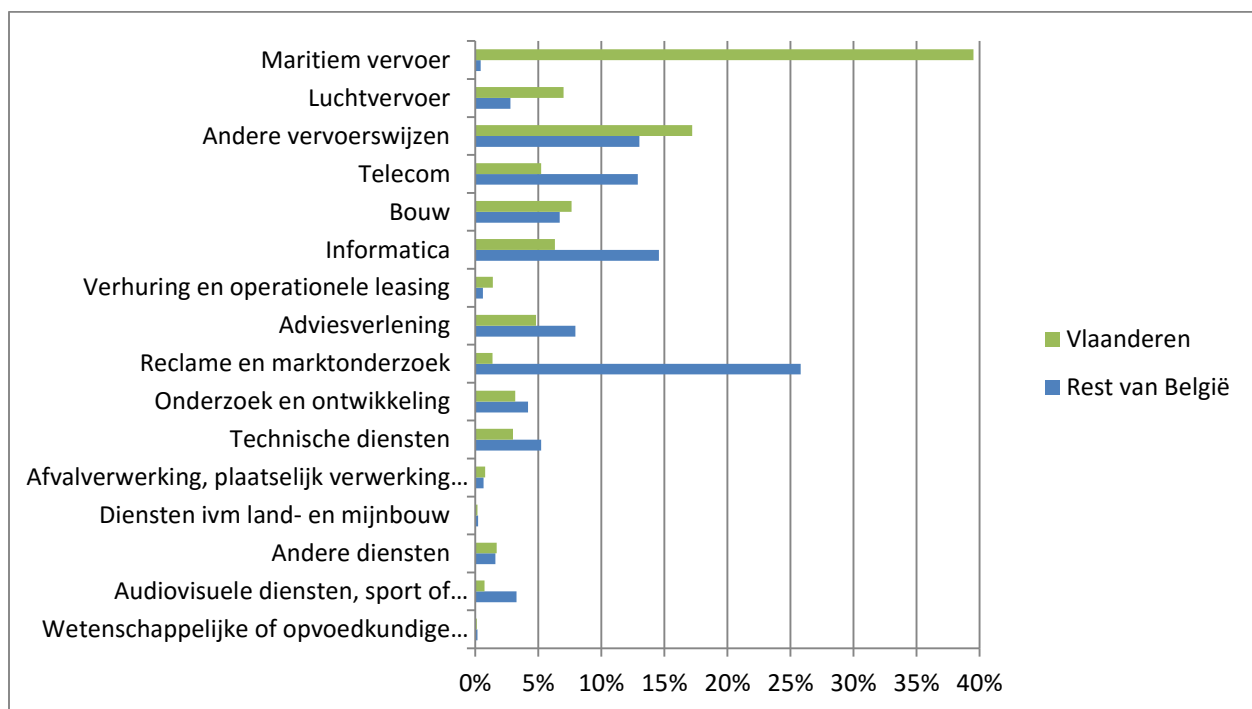
Tabel 21 Export van diensten per dienstenactiviteit (in mln. euro)

	Totaal exportbedrag België	Aandeel Vlaanderen
Vervoer	8,875	87%
Maritiem vervoer	4,844	99%
Luchtvervoer	1,043	82%
Andere vervoerswijzen	2,988	70%
Telecom	1,521	42%
Bouw	1,390	67%
Informatica	1,770	43%
Commerciële diensten	5,165	39%
Verhuring en operationele leasing	208	81%
Adviesverlening	1,132	52%
Reclame en marktonderzoek	1,938	8%
Onderzoek en ontwikkeling	671	57%
Technische diensten	724	50%
Afvalverwerking, plaatselijk verwerking van goederen	141	68%
Diensten ivm land- en mijnbouw	35	59%
Andere diensten	317	65%
Persoonlijke diensten	334	30%
Audiovisuele diensten, sport of ontspanning	311	28%
Wetenschappelijke of opvoedkundige diensten	23	54%
Totaal	19,055	64%

Specialisatie van Vlaanderen en de rest van België

Figuur 7 geeft de procentuele verdeling van de dienstenexport per dienstenactiviteit voor Vlaanderen en de rest van België. De figuur geeft aan dat Vlaanderen een heel verschillende specialisatie vertoont in de dienstenexport ten opzichte van de rest van België. Vlaanderen is heel erg gespecialiseerd in diensten met betrekking tot “vervoer” (64% van de dienstenexport) en met name in het “maritiem vervoer” (40% van de dienstenexport). De dienstenexport in de rest van België is sterk gericht op de “commerciële diensten” (46% van de dienstenexport), vooral “reclame en marktonderzoek” (26% van de dienstenexport). De rest van België is ook relatief meer actief in de dienstexport in “informatica en berichtgeving”, en “telecommunicatiediensten” ten opzichte van Vlaanderen.

Figuur 7 Aandeel van export per dienstenactiviteit

Tabel 22 toont het aantal exporterende bedrijven en gemiddeld exportbedrag per bedrijf per dienstenactiviteit in Vlaanderen en de rest van België. Vlaanderen heeft een beduidend groter aantal bedrijven actief in diensten gerelateerd aan “vervoer” (“maritiem vervoer”, “luchtvervoer” en “andere vervoerswijzen”). Het gemiddeld exportbedrag van de Vlaamse bedrijven actief in het “maritiem vervoer” is ook substantieel groter dan voor de bedrijven in de rest van België. De rest van België kent een groter aantal bedrijven actief in “reclame en marktonderzoek”, met gemiddeld een beduidend groter exportbedrag dan Vlaanderen.

Tabel 22 Aantal exporterende bedrijven en gemiddeld exportbedrag per bedrijf per dienstenactiviteit (exportbedrag in mln. euro)

	Vlaanderen		Rest van België	
	Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf
Vervoer				
Maritiem vervoer	735	6.550	48	0.615
Luchtvervoer	161	5.292	40	4.772
Andere vervoerswijzen	1368	1.531	400	2.233
Telecom	169	3.758	90	9.844
Bouw	809	1.150	419	1.097
Informatica	735	1.046	472	2.121
Commerciële diensten				
Verhuring en operationele leasing	155	1.079	73	0.552
Adviesverlening	1241	0.472	926	0.589
Reclame en marktonderzoek	332	0.495	475	3.734
Onderzoek en ontwikkeling	149	2.578	124	2.317
Technische diensten	741	0.493	633	0.566
Afvalverwerking, plaatselijk verwerking van goederen	151	0.631	105	0.432
Diensten ivm land- en mijnbouw	153	0.138	105	0.137
Andere diensten	640	0.323	400	0.275
Persoonlijke diensten				
Audiovisuele diensten, sport of ontspanning	199	0.437	237	0.944
Wetenschappelijke of opvoedkundige diensten	82	0.155	56	0.191

4.1.2 Export van diensten per bestemming

Aandeel van Vlaanderen in de Belgische dienstenexport

Tabel 23 en 24 geven het totaal dienstenexportbedrag van België en het aandeel van Vlaanderen in de Belgische dienstenexport voor respectievelijk de top 10 exportlanden van België en de BRIC-landen. Het aandeel van Vlaanderen in de dienstenexport is eerder laag (44%) voor de Verenigde Staten en hoog (78%) voor Nederland. Vlaanderen heeft een dominante positie in de export van diensten naar de BRIC-landen, vooral naar Indië (95%) en Brazilië (89%).

Tabel 23 Exportbedrag voor de top 10 exportlanden van België en aandeel Vlaanderen
(exportbedrag in mln. euro)

Exportbestemming	Totaal exportbedrag België	Aandeel Vlaanderen
1 Verenigde Staten	3,300	44%
2 Verenigd Koninkrijk	3,227	61%
3 Nederland	2,868	78%
4 Frankrijk	2,430	58%
5 Duitsland	2,241	72%
6 Luxemburg	634	62%
7 Zwitserland	563	69%
8 Zweden	435	70%
9 Italië	340	59%
10 Noorwegen	281	66%

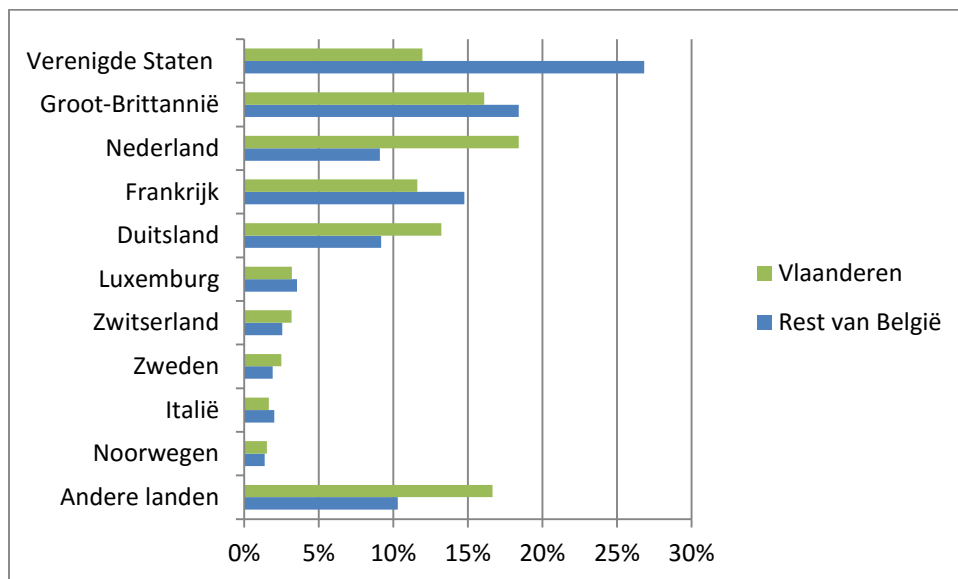
Tabel 24 Exportbedrag voor de BRIC-landen en aandeel Vlaanderen (exportbedrag in mln. euro)

Exportbestemming	Totaal exportbedrag België	Aandeel Vlaanderen
19 China	105	80%
20 Indië	70	95%
29 Rusland	42	72%
34 Brazilië	35	89%

Specialisatie van Vlaanderen en de rest van België

Figuur 8 geeft de procentuele verdeling van de dienstenexport per bestemming voor Vlaanderen en de rest van België. Uit de figuur volgt dat Vlaanderen vooral relatief meer exporteert naar Nederland en andere landen buiten de top 10 exportbestemmingen van België, en relatief minder naar de Verenigde Staten ten opzichte van de rest van België. Verder is de dienstenexport van Vlaanderen ook relatief meer gericht op Duitsland en minder op Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk ten opzichte van de rest van België.

Figuur 8 Aandeel van export per bestemming (in %, top 10 exportlanden van België en andere landen)

Tabel 25 geeft het aantal exporterende bedrijven en het gemiddeld exportbedrag per bedrijf weer in Vlaanderen en de rest van België. Het relatief groot exportaandeel van Vlaamse bedrijven in Nederland heeft vooral te maken met het groter aantal bedrijven in Vlaanderen dat actief is in de dienstenexport naar Nederland. Het relatief groot exportaandeel van de rest van België naar de Verenigde Staten wordt vooral verklaard door het aanzienlijk groter gemiddeld exportbedrag naar de Verenigde Staten van bedrijven uit de rest van België ten aanzien van Vlaamse bedrijven.

Tabel 25 Aantal exporterende bedrijven en gemiddeld exportbedrag per bedrijf voor de top 5 exportlanden van België (exportbedrag in mln. euro)

Exportbestemming	Vlaanderen		Rest van België	
	Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf
1 Verenigde Staten	830	1.755	453	4.070
2 Verenigd Koninkrijk	1,513	1.297	815	1.552
3 Nederland	3,591	0.625	1,024	0.610
4 Frankrijk	1,906	0.743	1,927	0.527
5 Duitsland	1,716	0.938	896	0.704

4.2 Kenmerken van bedrijven actief in de dienstenexport

4.2.1 Export van diensten per sector

Aandeel van Vlaanderen in de Belgische dienstenexport

Tabel 26 geeft het totaal exportbedrag van België weer per sector en het aandeel van Vlaanderen in de totale dienstenexport van België. Vlaanderen is zeer dominant in termen van dienstenexport in de vervoersectoren NACE 61 “Vervoer over water”, NACE 62 “Luchtvaart” en NACE 63 “Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus”, maar niet in de sector 60 “Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen”. Verder zien we ook een belangrijk aandeel van Vlaamse bedrijven in de dienstenexport in de sectoren NACE 10-14 “Winning van delfstoffen”, NACE 50 “Verkoop, onderhoud en reparatie van motorvoertuigen en –rijwielen” en NACE 75-85 “Openbaar bestuur en defensie, onderwijs en gezondheidszorg”. Het aandeel van Vlaamse bedrijven in de totale dienstenexport van België is eerder beperkt in de sectoren NACE 40-41 “Electriciteit, gas en water”, NACE 64 “Post en telecommunicatie”, NACE 741-744 “Professionele, wetenschappelijke en technische diensten”, NACE 90-93 “Overige niet-commerciële diensten (afvalwaterverwerking, diverse verenigingen, recreatie, overige diensten)” en zeer beperkt in de NACE 65-67 “Financiële instellingen, verzekeringswezen en pensioenfondsen”.

Tabel 26 Exportbedrag van België en aandeel Vlaanderen per sector (exportbedrag in mln. euro)

		Totaal Export bedrag België	Aandeel Vlaan- deren
01-05	Landbouw, bosbouw en visserij	29	71%
10-14	Winning van delfstoffen	8	87%
15-37	Industrie	1,192	65%
40-41	Electriciteit, gas en water	160	22%
45	Bouw	818	70%
50	Verkoop, onderhoud en reparatie van motorvoertuigen en -rijwielen	84	88%
51	Groothandel en handelsbemiddeling	616	68%
52	Detailhandel; reparatie van consumentenartikelen	43	76%
55	Hotels en restaurants	16	60%
60	Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen	1,469	62%
61	Vervoer over water	1,693	100%
62	Luchtvaart	607	95%
63	Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus	4,394	96%
64	Post en telecommunicatie	1,187	27%
65-67	Financiële instellingen, verzekeringswezen en pensioenfondsen	895	7%
70	Verhuur en handel in onroerende goederen	53	40%
71	Verhuur van machines en werktuigen en overige roerende goederen	146	70%
72	Activiteiten in verband met computers	951	72%
73	Speur- en ontwikkelingswerk	132	69%
74*	<i>Professionele, wetenschappelijke en techn diensten (NACE 741-744)</i>	3,821	31%
74*	<i>Administratieve en arbeidsintensieve diensten(NACE 745-748)</i>	335	60%
75-85	Openbaar bestuur en defensie, onderwijs en gezondheidszorg	50	88%
90-93	Overige niet-commerciële diensten (afvalwaterverwerking, diverse verenigingen, recreatie, overige diensten)	355	36%
	Totaal	19,055	64%

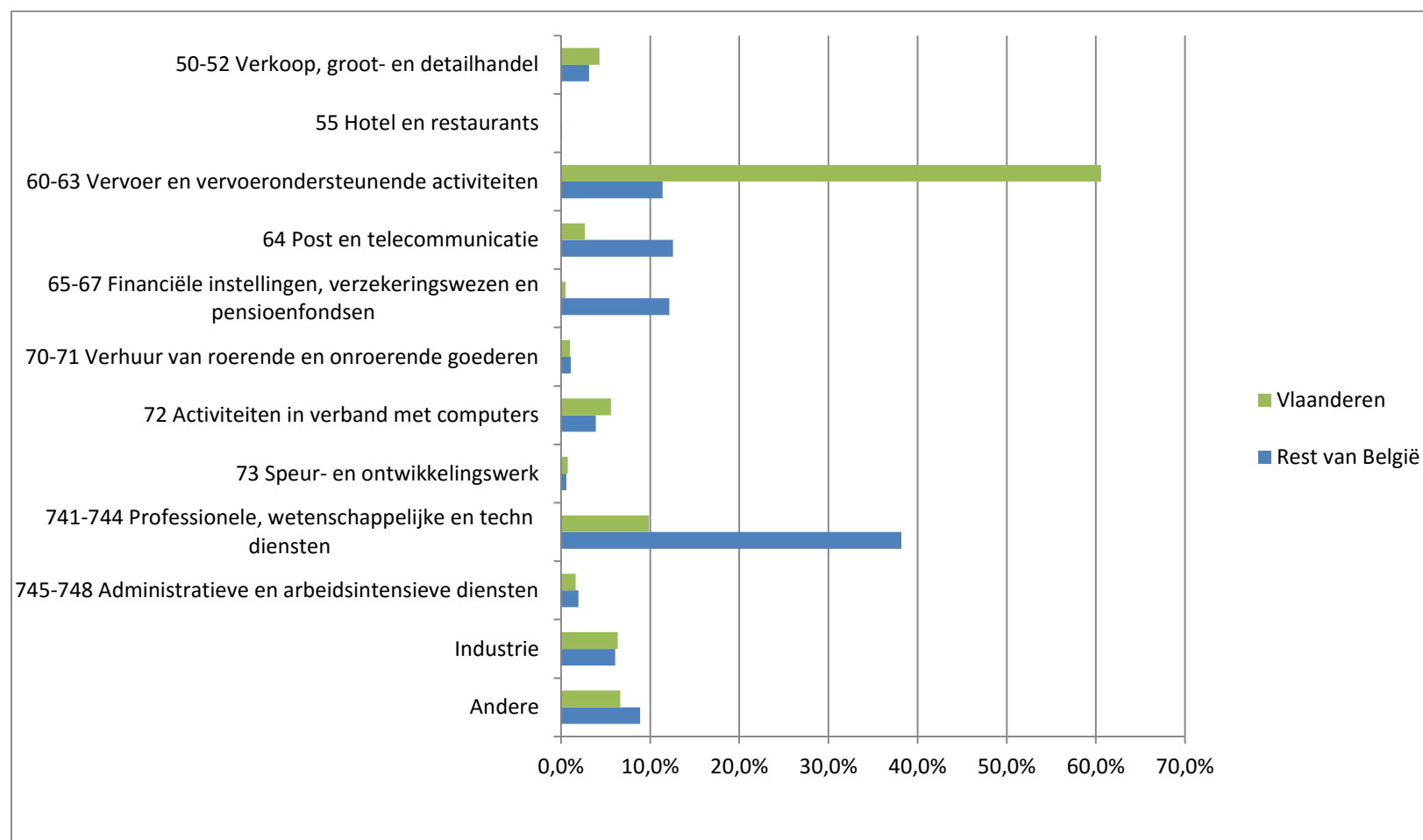
*één Vlaamse bedrijf uit de NACE 74 zakelijke dienstverlening kon niet toegewezen worden aan de meer verfijnde NACE 741-744 of 745-748 classificatie

Specialisatie van Vlaanderen en de rest van België

Figuur 9 geeft de procentuele verdeling van de dienstenexport per sector voor Vlaanderen en de rest van België. Tabel 27 geeft dezelfde procentuele verdeling weer maar op een meer verfijnd sectorniveau. Opnieuw komt hier de duidelijke specialisatie van Vlaanderen in “vervoer” en “vervoerondersteunende activiteiten” naar voor. Ruim een derde van de dienstenexport in Vlaanderen gebeurt door bedrijven in de sector NACE 63 “Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus”. Nog eens 14% van de dienstenexport wordt geleverd door bedrijven uit de sector NACE 61 “Vervoer over water”. De dienstenexport in de rest van België is sterk geconcentreerd in de sector NACE 741-744 “Professionele, wetenschappelijke en technische diensten” (38% van de dienstenexport). Verder is de bijdrage van bedrijven uit de sectoren NACE 64 “Post en telecommunicatie” en NACE 65-67 “Financiële instellingen, verzekeringswezen en pensioenfondsen” in de totale export van diensten aanzienlijk groter in de rest van België dan in Vlaanderen.

Tabel 28 toont het aantal exporterende bedrijven en gemiddeld exportbedrag per bedrijf per sector in Vlaanderen en de rest van België. Hieruit volgt opnieuw het belang van vervoer in Vlaanderen in termen van aantal bedrijven met betrekking tot de sectoren vervoer en vervoerondersteunende activiteiten NACE 60 “Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen”, NACE 61 “Vervoer over water”, NACE 62 “Luchtvaart” en NACE 63 “Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus”. Vooral de grote schaal van het gemiddeld exportbedrag per bedrijf in de sectoren NACE 61 “Vervoer over water” en NACE 62 “Luchtvaart” valt op. In de rest van België is het grote gemiddeld exportbedrag per bedrijf in de sectoren NACE 64 “Post en telecommunicatie”, NACE 65-67 “Financiële instellingen, verzekeringswezen en pensioenfondsen” opvallend, alsook het gemiddeld exportbedrag van de sector NACE 40-41 “Electriciteit, gas en water”.

Figuur 9 Aandeel van export per sector

*één Vlaamse bedrijf uit de NACE 74 zakelijke dienstverlening kon niet toegewezen worden aan de meer verfijnde NACE 741-744 of 745-748 classificatie

Tabel 27 Aandeel van export per sector (detail bij figuur 9)

		Rest van België	Vlaanderen
01-05	Landbouw, bosbouw en visserij	0.1%	0.2%
10-14	Winning van delfstoffen	0.0%	0.1%
15-37	Industrie	6.1%	6.4%
40-41	Electriciteit, gas en water	1.8%	0.3%
45	Bouw	3.5%	4.7%
50	Verkoop, onderhoud en reparatie van motorvoertuigen en -rijwielen	0.2%	0.6%
51	Groothandel en handelsbemiddeling	2.9%	3.4%
52	Detailhandel; reparatie van consumentenartikelen	0.2%	0.3%
55	Hotels en restaurants	0.1%	0.1%
60	Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen	8.2%	7.4%
61	Vervoer over water	0.0%	13.9%
62	Luchtvaart	0.5%	4.7%
63	Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus	2.7%	34.5%
64	Post en telecommunicatie	12.5%	2.7%
65-67	Financiële instellingen, verzekeringswezen en pensioenfondsen	12.2%	0.5%
70	Verhuur en handel in onroerende goederen	0.5%	0.2%
71	Verhuur van machines en werktuigen en overige roerende goederen	0.6%	0.8%
72	Activiteiten in verband met computers	3.9%	5.6%
73	Speur- en ontwikkelingswerk	0.6%	0.7%
74*	<i>Professionele, wetenschappelijke en techn diensten (NACE 741-744)</i>	38.2%	9.8%
74*	<i>Administratieve en arbeidsintensieve diensten(NACE 745-748)</i>	2.0%	1.6%
75-85	Openbaar bestuur en defensie, onderwijs en gezondheidszorg	0.1%	0.4%
90-93	Overige niet-commerciële diensten (afvalwaterverwerking, diverse verenigingen, recreatie, overige diensten)	3.3%	1.0%

*één Vlaamse bedrijf uit de NACE 74 zakelijke dienstverlening kon niet toegewezen worden aan de meer verfijnde NACE 741-744 of 745-748 classificatie

Tabel 28 Aantal exporterende bedrijven en gemiddeld exportbedrag per bedrijf per sector (exportbedrag in mln. euro)

		Vlaanderen		Rest van België	
		Aantal	Gemiddeld	Aantal	Gemiddeld
		bedrijven	exportbedrag per bedrijf	bedrijven	exportbedrag per bedrijf
01-05	Landbouw, bosbouw en visserij	126	0.163	66	0.125
10-14	Winning van delfstoffen	8	0.872	14	0.074
15-37	Industrie	470	1.649	272	1.533
40-41	Electriciteit, gas en water	5	6.918	3	41.700
45	Bouw	619	0.931	326	0.743
50	Verkoop, onderhoud en reparatie van motorvoertuigen en -rijwielen	54	1.361	34	0.306
51	Groothandel en handelsbemiddeling	495	0.849	222	0.882
52	Detailhandel; reparatie van consumentenartikelen	50	0.647	40	0.259
55	Hotels en restaurants	31	0.303	31	0.202
60	Vervoer te land; vervoer via pijpleidingen	728	1.245	253	2.224
61	Vervoer over water	74	22.880	2	0.183
62	Luchtvaart	27	21.312	6	5.315
63	Vervoerondersteunende activiteiten; reisbureaus	697	6.036	84	2.226
64	Post en telecommunicatie	65	5.007	48	17.954
65-67	Financiële instellingen, verzekeringswezen en pensioenfondsen	62	0.965	73	11.439
70	Verhuur en handel in onroerende goederen	106	0.202	67	0.477
71	Verhuur van machines en werktuigen en overige roerende goederen	129	0.793	56	0.785
72	Activiteiten in verband met computers	554	1.235	360	0.742
73	Speur- en ontwikkelingswerk	26	3.468	33	1.253
74*	<i>Professionele, wetenschappelijke en technische diensten (NACE 741-744)</i>	1757	0.683	1587	1.652
74*	<i>Administratieve en arbeidsintensieve diensten(NACE 745-748)</i>	349	0.575	283	0.474
75-85	Openbaar bestuur en defensie, onderwijs en gezondheidszorg	35	1.272	18	0.330
90-93	Overige niet-commerciële diensten	240	0.530	277	0.823

*één Vlaamse bedrijf uit de NACE 74 zakelijke dienstverlening kon niet toegewezen worden aan de meer verfijnde NACE 741-744 of 745-748 classificatie

4.2.2 Export van diensten per bedrijfsgrootte

Aandeel van Vlaanderen in de Belgische dienstenexport

Tabel 29 geeft de dienstenexport van België en het aandeel van Vlaanderen weer per bedrijfsgrootte. Het relatief aandeel van Vlaanderen in de Belgische dienstenexport is het grootst voor de middelgrote bedrijven met 10 tot 50 werknemers en het laagste voor de grote bedrijven met meer dan 250 werknemers.

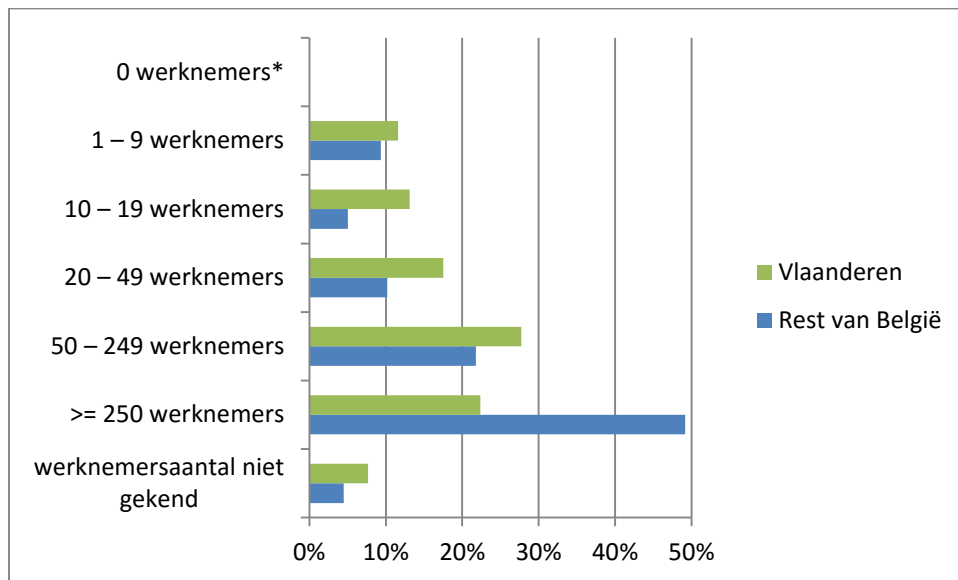
Tabel 29 Dienstenexport per bedrijfsgrootte (exportbedrag in mln. euro)

Bedrijfsgrootte	Totaal Exportbedrag België	Aandeel Vlaanderen
0 werknemers*	3	75%
1 – 9 werknemers	2,057	69%
10 – 19 werknemers	1,944	82%
20 – 49 werknemers	2,834	75%
50 – 249 werknemers	4,873	69%
>= 250 werknemers	6,100	45%
Werknemersaantal niet gekend	1,244	75%
Totaal	19,055	64%

Specialisatie van Vlaanderen en de rest van België

Figuur 10 geeft de verdeling van de dienstenexport volgens bedrijfsgrootte weer, gemeten aan de hand van gemiddelde voltijdse tewerkstelling. In de rest van België, zijn grote ondernemingen met meer dan 250 werknemers verantwoordelijk voor bijna de helft van de dienstenexport. In Vlaanderen daarentegen spelen de KMO's een relatief belangrijkere rol in de dienstenexport.

Figuur 10 Aandeel van export per bedrijfsgrootte

Gemiddelde tewerkstelling, uitgedrukt in voltijdsequivalenten waarbij de bedrijfsgrootte gedefinieerd wordt volgens de EUROSTAT definitie, met uitzondering van de categorie 0 werknemers*. Deze categorie van bedrijven betreft de zelfstandigen.

**Opmerking: voor 1616 bedrijven zijn geen data beschikbaar met betrekking tot tewerkstelling. Statistieken met betrekking tot de grootte van bedrijven in termen van omzet en aantal vestigingen geeft aan dat het voornamelijk om kleinere bedrijven gaat.

Tabel 30 geeft aan dat de Vlaamse exporteurs gemiddeld voor een groter bedrag exporteren dan dienstenexporteurs in de rest van België. Er zijn echter wel aanzienlijke verschillen per bedrijfsgrootte. Het gemiddeld exportbedrag van KMO's dienstenexporteurs is groter voor Vlaanderen dan voor de rest van België. Voor de grote bedrijven (meer dan 250 werknemers) geldt het omgekeerde: de dienstenexporteurs in rest van België exporteren gemiddeld voor een groter bedrag dan de dienstenexporteurs in Vlaanderen.

Tabel 30 Dienstenexport per bedrijfsgrootte (exportbedrag in mln. euro)

Bedrijfsgrootte	Vlaanderen		Rest van België	
	Aantal bedrijven	Exportbedrag per bedrijf	Aantal bedrijven	Exportbedrag per bedrijf
0 werknemers*	11	0.172	8	0.078
1 – 9 werknemers	2,499	0.566	1,662	0.387
10 – 19 werknemers	804	1.989	456	0.757
20 – 49 werknemers	915	2.334	474	1.475
50 – 249 werknemers	658	5.131	325	4.605
>= 250 werknemers	205	13.284	93	36.306
Werknemersaantal niet gekend	1,616	0.579	1,137	0.271
Totaal	6,708	1.817	4,155	1.653

Gemiddelde tewerkstelling, uitgedrukt in voltijdsequivalenten waarbij de bedrijfsgrootte gedefinieerd wordt volgens de EUROSTAT definitie, met uitzondering van de categorie 0 werknemers*. Deze categorie van bedrijven betreft de zelfstandigen.

**Opmerking: voor 1616 bedrijven zijn geen data beschikbaar met betrekking tot tewerkstelling. Statistieken met betrekking tot de grootte van bedrijven in termen van omzet en aantal vestigingen geeft aan dat het voornamelijk om kleinere bedrijven gaat.

4.2.3 Export van diensten door buitenlandse filialen

Aandeel van Vlaanderen in de Belgische dienstenexport

Tabel 31 geeft de dienstenexport door buitenlandse filialen gevestigd in België en Belgische bedrijven en het aandeel van Vlaanderen in de dienstenexport. Het aandeel van Vlaanderen in de dienstenexport is relatief groter voor de Belgische bedrijven en relatief kleiner voor de buitenlandse filialen gevestigd in België.

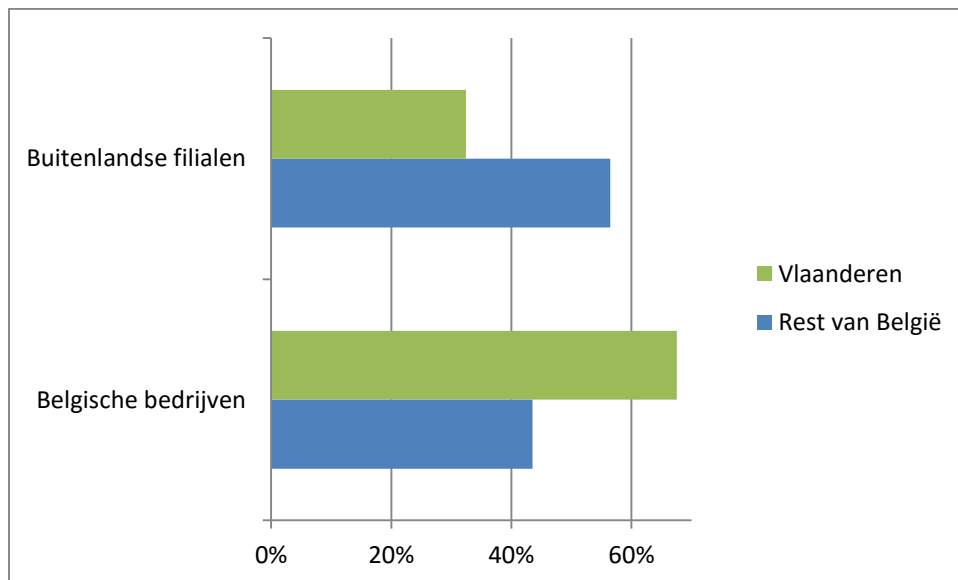
Tabel 31 Dienstenexport door buitenlandse filialen gevestigd in België (exportbedrag in mln. euro)

Bedrijfs grootte	Totaal Exportbedrag België	Aandeel Vlaanderen
Buitenlandse filialen	7,834	50%
Belgische bedrijven	11,221	73%
Totaal	19,055	64%

Specialisatie van Vlaanderen en de rest van België

Figuur 11 geeft het aandeel van de dienstenexport weer door buitenlandse bedrijven gevestigd in Vlaanderen en de overige Belgische bedrijven. In de rest van België hebben de buitenlandse bedrijven een groter aandeel in de dienstenexport (56% ten opzichte van 32% in Vlaanderen).

Figuur 11 Aandeel export van diensten door buitenlandse filialen gevestigd in Vlaanderen

Tabel 32 geeft het aantal bedrijven en het gemiddeld exportbedrag per bedrijf voor de buitenlandse filialen in Vlaanderen en de overige Vlaamse bedrijven. Het gemiddeld exportbedrag per bedrijf is groter voor de buitenlandse filialen gevestigd in de rest van België dan de buitenlandse filialen gevestigd in Vlaanderen. De Belgische bedrijven in Vlaanderen tonen een groter gemiddeld exportbedrag per bedrijf dan de Belgische bedrijven in de rest van België.

Tabel 32 Dienstenexport door buitenlandse filialen (exportbedrag in mln. euro)

	Vlaanderen		Rest van België	
	Aantal bedrijven	Exportbedrag per bedrijf	Aantal bedrijven	Exportbedrag per bedrijf
Buitenlandse filialen	394	10.036	282	13.759
Vlaamse bedrijven	6,314	1.304	3,873	0.772
Totaal	6,708	1.817	4,155	1.653

5. Aanbevelingen voor dataverzameling rond de internationale dienstenhandel van Vlaanderen

Vanaf 2007 tot op heden gebeurt de dataverzameling over de dienstenexport in België op basis van verschillende sectorspecifieke vragenlijsten waarvan de resultaten geëxtrapoleerd worden naar de Belgische populatie van bedrijven. De vergelijkende analyse van de exportcijfers van Vlaanderen en de rest van België in 2005, het laatste jaar waarvoor exportdata beschikbaar zijn voor de volledige populatie van Belgische bedrijven, wijst op belangrijke verschillen tussen Vlaanderen en de rest van België in termen van specialisatie in bepaalde dienstenactiviteiten en het relatieve belang van diverse exportbestemmingen (sectie 4.1). Daarnaast verschillen beide regio's ook in termen van de bestudeerde kenmerken van bedrijven actief in dienstenexport: sector van activiteit, grootte (tewerkstelling) en het al dan niet buitenlands karakter van bedrijven (sectie 4.2). Deze resultaten van de analyse geven bijgevolg aan dat de steekproef van Belgische bedrijven die bevestigd worden in het kader van de huidige dataverzameling voor de export van diensten zal moeten worden uitgebreid rekening houdend met de specifieke kenmerken van de internationale dienstenhandel en de diensten exporterende bedrijven in Vlaanderen om representatieve exportcijfers voor de Vlaamse export te kunnen produceren. Het aantal extra te bevragen bedrijven zal uiteraard groter zijn naarmate een meer verfijnd niveau van analyse (bv. export per dienstenactiviteit en per bestemming) nodig is. De extra te bevragen bedrijven in termen van sector van activiteit en kenmerken van bedrijven (grootte en buitenlandse filialen) kunnen maar bepaald worden als ook de huidige steekproef van bevestigde bedrijven, de exportactiviteiten en de kenmerken van deze bedrijven gekend zijn. Vanwege de confidentialiteit van deze gegevens hebben de auteurs van deze studie deze karakteristieken niet mee kunnen wegen. De analyses in dit rapport laten echter toe om de volgende algemene aanbevelingen te formuleren:

Exportcijfers per dienstenactiviteit

Diensten gerelateerd aan “vervoer” vormen de belangrijkste exportactiviteit van Vlaanderen. De dominante positie van Vlaanderen binnen België op het vlak van export van diensten gerelateerd aan “vervoer”, geven aan dat extra data-inspanningen in termen van te bevragen bedrijven (voornamelijk uit de sectoren “NACE 60-63 Vervoer en vervoerondersteunende activiteiten”) eerder beperkt zullen zijn. Dit geldt echter niet voor de andere dienstenactiviteiten waar de exportactiviteit van Vlaanderen ofwel een duidelijk minder belangrijke positie inneemt binnen België zoals binnen de “persoonlijke diensten”, de “commerciële diensten”, “telecommunicatie” of “informatica”. Ook zijn er sectoren waar het gemiddeld exportbedrag per bedrijf duidelijke verschillen vertonen tussen Vlaanderen en de rest van België zoals in de “telecommunicatie” en de commerciële diensten met betrekking “reclame en marktonderzoek”.

Exportcijfers per bestemming

In termen van bestemmingen is de export van Vlaanderen veel meer gericht op Nederland en minder op de Verenigde Staten. Het bijzondere belang van Nederland voor de dienstenexport in Vlaanderen komt tot uiting in al de dienstenactiviteiten van Vlaanderen, en in minder mate voor de diensten gerelateerd aan “vervoer”. De vergelijking van de gemiddelde exportbedragen per bedrijf voor Vlaanderen en de rest van België toont aan dat het gemiddeld exportbedrag naar de Verenigde Staten aanzienlijk hoger is in de rest van België. In termen van het identificeren van extra te bevragen Vlaamse bedrijven, moet meer gedetailleerd onderzoek uitwijzen of de hogere exportbedragen naar de Verenigde Staten

gerelateerd zijn aan de relatieve exportspecialisatie van bedrijven in de rest van België in de commerciële diensten, en in het bijzonder in de diensten met betrekking tot “reclame en marktonderzoek”.

Kenmerken van bedrijven

Bij het identificeren van extra te bevragen Vlaamse bedrijven moet ook rekening gehouden worden met het feit dat in Vlaanderen KMO's (bedrijven met minder dan 250 werknemers) en binnenlandse bedrijven, relatief belangrijker zijn voor de export van diensten ten opzichte van de rest van België.

Ontbrekende gegevens

Een belangrijke beperking bij de exportdata van 2005 en bij de huidige dataverzameling betreft het groot aantal dienstencategorieën waarvoor geen gedetailleerde exportdata op bedrijfsniveau beschikbaar zijn. Deze ontbrekende dienstencategorieën omvatten onder meer diensten die een belangrijk aandeel vormen van de dienstenexport van België (“reizen” en “diensten tussen geaffilieerde bedrijven”), alsook kennisintensieve diensten die geleverd worden door financiële bedrijven (“financiële diensten” en “verzekeringen en herverzekeringen”). Het is daarom relevant om ook voor deze dienstenactiviteiten exportdata op bedrijfsniveau te verzamelen.

Export door buitenlandse filialen

Voor heel wat diensten is de nabijheid tussen leverancier en klant essentieel en bedrijven kiezen daarom vaak om filialen te openen in het buitenland en van daaruit hun dienstenactiviteiten op buitenlandse markten verder te ontplooiën. Om een meer accuraat en algemeen overzicht te hebben van de dienstenactiviteiten van Vlaamse bedrijven in het buitenland kan het daarom relevant zijn om ook de dienstenomzet van filialen van Vlaamse ondernemingen in het buitenland (directe buitenlandse investeringen) te volgen.

Referenties

Belderbos, R.; Roggeman, T; Sleuwaegen, L. en Van Hove Jan (2013). Internationale handel in diensten en de positie van Vlaanderen. Steunpuntpaper, Buitenlands beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking.

Smith, P. (2013). Evaluation of the potential usefulness of data held by the National Bank of Belgium for the Steunpunt model on “De internationalisering van de Vlaamse dienstensector”.

Tielens, J. en Van Hove, J. (2014a). Het potentieel van de Belgische dienstenhandel: een sectorale en bilaterale studie. Steunpuntpaper, Buitenlands beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking.

Tielens, J. en Van Hove, J. (2014b). Het potentieel van de Vlaamse dienstenhandel. Steunpuntpaper, Buitenlands beleid, Internationaal Ondernemen en Ontwikkelingssamenwerking.

Bijlages

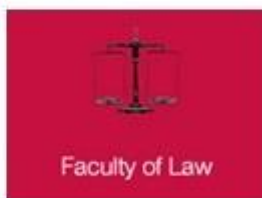
Bijlage 1 Export van diensten per bestemming: top 50 landen (in mln. euro)

	Exportbestemming	Aantal bedrijven	Gemiddeld exportbedrag per bedrijf	Totaal exportbedrag	%	Cum %
1	Nederland	3,591	0.625	2,244	18.4%	18.4%
2	Verenigd Koninkrijk	1,513	1.297	1,962	16.1%	34.5%
3	Duitsland	1,716	0.938	1,610	13.2%	47.7%
4	Verenigde Staten	830	1.755	1,456	11.9%	59.7%
5	Frankrijk	1,906	0.743	1,415	11.6%	71.3%
6	Luxemburg	679	0.575	391	3.2%	74.5%
7	Zwitserland	648	0.598	388	3.2%	77.7%
8	Zweden	338	0.899	304	2.5%	80.2%
9	Italië	538	0.374	201	1.7%	81.8%
10	Noorwegen	193	0.964	186	1.5%	83.4%
11	Hong Kong	128	1.226	157	1.3%	84.6%
12	Spanje	448	0.324	145	1.2%	85.8%
13	Denemarken	289	0.444	128	1.1%	86.9%
14	Bermuda	13	8.652	112	0.9%	87.8%
15	Ierland	209	0.533	111	0.9%	88.7%
16	Japan	153	0.691	106	0.9%	89.6%
17	China	60	1.405	84	0.7%	90.3%
18	Indië	50	1.321	66	0.5%	90.8%
19	Oostenrijk	185	0.356	66	0.5%	91.4%
20	Singapore	117	0.553	65	0.5%	91.9%
21	Finland	151	0.410	62	0.5%	92.4%
22	Cyprus	85	0.497	42	0.3%	92.8%
23	Bahrein	12	3.518	42	0.3%	93.1%
24	Zuid-Afrika	95	0.441	42	0.3%	93.4%
25	Polen	156	0.259	40	0.3%	93.8%
26	Portugal	137	0.284	39	0.3%	94.1%
27	Bahamas	24	1.605	39	0.3%	94.4%
28	Zuid-Korea	57	0.671	38	0.3%	94.7%
29	Israël	84	0.436	37	0.3%	95.0%
30	Canada	129	0.262	34	0.3%	95.3%
31	Brazilië	41	0.756	31	0.3%	95.6%
32	Australië	94	0.327	31	0.3%	95.8%
33	Rusland	59	0.517	30	0.3%	96.1%
34	Verenigde Arabische Emiraten	98	0.288	28	0.2%	96.3%
35	Turkije	94	0.275	26	0.2%	96.5%
36	Malta	37	0.651	24	0.2%	96.7%
37	Iran	18	1.222	22	0.2%	96.9%
38	Hongarije	91	0.226	21	0.2%	97.1%

39	Qatar	14	1.411	20	0.2%	97.2%
40	Tjechië	95	0.171	16	0.1%	97.3%
41	Griekenland	141	0.115	16	0.1%	97.5%
42	Marokko	34	0.435	15	0.1%	97.6%
43	Libanon	44	0.300	13	0.1%	97.7%
44	Argentinië	23	0.559	13	0.1%	97.8%
45	Estland	29	0.353	10	0.1%	97.9%
46	Democratische Republiek Congo	27	0.375	10	0.1%	98.0%
47	Taiwan	40	0.248	10	0.1%	98.1%
48	Saudi-Arabië	31	0.292	9	0.1%	98.1%
49	Monaco	24	0.368	9	0.1%	98.2%
50	Algerije	12	0.727	9	0.1%	98.3%
18	Indië	50	1.321	66	0.5%	90.8%
19	Oostenrijk	185	0.356	66	0.5%	91.4%
20	Singapore	117	0.553	65	0.5%	91.9%
21	Finland	151	0.410	62	0.5%	92.4%
22	Cyprus	85	0.497	42	0.3%	92.8%
23	Bahrein	12	3.518	42	0.3%	93.1%
24	Zuid-Afrika	95	0.441	42	0.3%	93.4%
25	Polen	156	0.259	40	0.3%	93.8%
26	Portugal	137	0.284	39	0.3%	94.1%

Bijlage 2 Export van diensten per dienstenactiviteit en bestemming (exportbedrag in mln. euro)

Dienstenactiviteit	Nederland		Verenigd Koninkrijk		Duitsland		Verenigde Staten		Frankrijk		Overige landen	
Vervoer	927	41.3%	1,480	75.4%	1,140	70.8%	1,007	69.1%	957	67.6%	2,249	64.3%
Maritiem vervoer	476	21.2%	843	43.0%	649	40.3%	771	52.9%	494	34.9%	1,582	45.2%
Luchtvervoer	72	3.2%	310	15.8%	64	4.0%	128	8.8%	43	3.0%	234	6.7%
Andere vervoerswijzen	379	16.9%	327	16.7%	428	26.6%	107	7.4%	420	29.7%	434	12.4%
Telecom	185	8.2%	80	4.1%	86	5.3%	84	5.7%	53	3.7%	148	4.2%
Bouw	269	12.0%	80	4.1%	91	5.6%	29	2.0%	134	9.5%	327	9.4%
Informatica	280	12.5%	87	4.4%	60	3.7%	55	3.8%	76	5.4%	210	6.0%
Commerciële diensten	538	24.0%	225	11.5%	222	13.8%	277	19.0%	185	13.0%	543	15.5%
Verhuring en operationele leasing	31	1.4%	24	1.2%	10	0.6%	4	0.3%	20	1.4%	78	2.2%
Adviesverlening	214	9.5%	52	2.7%	64	4.0%	24	1.6%	54	3.8%	179	5.1%
Reclame en marktonderzoek	47	2.1%	21	1.1%	22	1.4%	9	0.6%	20	1.4%	45	1.3%
Onderzoek en ontwikkeling	37	1.7%	58	3.0%	45	2.8%	189	13.0%	20	1.4%	34	1.0%
Technische diensten	118	5.2%	30	1.5%	36	2.2%	26	1.8%	31	2.2%	125	3.6%
Afvalverwerking, plaatselijk verwerking van goederen	37	1.6%	5	0.2%	12	0.7%	3	0.2%	18	1.3%	21	0.6%
Diensten ivm land- en mijnbouw	12	0.5%	1	0.0%	1	0.1%	1	0.0%	3	0.2%	4	0.1%
Andere diensten	43	1.9%	34	1.7%	32	2.0%	20	1.4%	19	1.4%	58	1.7%
Persoonlijke diensten	44	2.0%	9	0.5%	11	0.7%	5	0.4%	11	0.8%	19	0.5%
Audiovisuele diensten, sport of ontspanning	42	1.9%	8	0.4%	9	0.6%	5	0.3%	9	0.6%	14	0.4%
Wetenschappelijke of opvoedkundige diensten	2	0.1%	1	0.0%	2	0.1%	0	0.0%	2	0.2%	5	0.2%
Totaal	2,244	100%	1,962	100%	1,610	100%	1,456	100%	1,415	100%	3,498	100%

ENGLISH

The Leuven Centre for Global Governance Studies coordinates a Policy Research Centre on "Foreign Affairs, International Entrepreneurship and Development Cooperation" for the Flemish Government. A Policy Support Centre aims to scientifically support Flemish regional policies. The project brings together 17 senior and 10 junior researchers (including eight PhD students).

The Centre conducts (a) data collection and analysis, and provides (b) short-term policy supporting research, (c) fundamental scientific research and (d) scientific services.

The Policy Research Centre is based on an inter-university consortium led by the Leuven Centre for Global Governance Studies (www.globalgovernancestudies.eu) in cooperation with the Antwerp Centre for Institutions and Multilevel Politics, the Vlerick Leuven Gent Management School and the H.U.Brussel. Within the KU Leuven, colleagues from the Faculty of Business and Economics, the HIVA - Research Institute for Work and Society, the Institute for International and European Policy, the Research Unit International and Foreign Law, the Institute for International Law, and the Institute for European Law are also involved in the project.

Research is structured in four thematic pillars: (i) International and European Law; (ii) International and European Policy; (iii) International Entrepreneurship; and (iv) Development Cooperation.

For more information, see our website: www.steunpuntiv.eu

NEDERLANDS

Het Leuven Centre for Global Governance Studies (www.globalgovernancestudies.eu) coördineert de derde generatie van het Steunpunt "Buitenlands beleid, internationaal ondernemen en ontwikkelingssamenwerking" voor de Vlaamse Regering. Een Steunpunt heeft als doel de wetenschappelijke ondersteuning van Vlaams beleid.

Het project brengt 17 promotoren en 10 junior onderzoekers (waarvan acht doctoraatsstudenten) samen. Het Steunpunt doet aan (a) dataverzameling en -analyse, (b) korte termijn beleidsondersteunend wetenschappelijk onderzoek, (c) fundamenteel wetenschappelijk onderzoek en (d) wetenschappelijke dienstverlening.

We werken samen met een aantal partners: het Antwerp Centre for Institutions and Multilevel Politics, de Vlerick Leuven Gent Management School en H.U.Brussel. Binnen de KU Leuven maken ook collega's verbonden aan de Faculteit Economie, het Instituut voor Internationaal en Europees Beleid, de Onderzoekseenheid Internationaal en Buitenlands Recht, het Instituut voor Internationaal Recht, het Instituut voor Europees Recht en HIVA - Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving deel uit van het project.

Het onderzoek is verdeeld over vier thematische pijlers: (i) Internationaal en Europees Recht; (ii) Internationaal en Europees Beleid; (iii) Internationaal Ondernemen; en (iv) Ontwikkelingssamenwerking.

Bezoek onze website voor meer informatie: www.steunpuntiv.eu